

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YAKLAŞIM, TEORİ VE ANALİZ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDIN*

Uluslararası ilişkiler teorisi uluslararası olayların neden meydana geldikleri gibi olduklarını açıklamaya çalışır. Teorisyenlerin büyük çoğunluğu egemen devletler arasındaki ilişkiler hakkında spekülasyonlarda bulunurlar. Bunların amacı devletler arasındaki karşılıklı politik etkileşim kalıplarını bulmak ve anlamaktır.¹ Bazıları ise daha da ileri giderek bu etkileşim kalıplarından geçmişteki olayları açıklayabilecek ve gelecekteki olayları öngörmelerine olanak sağlayabilecek genel prensiplere ulaşmaya çalışırlar.² Fakat bu çaba, daha en başından, açıklanması umulan olaylar bütünüünün tanımlanmasını yapmak ve sınırlarını çizmekle başlayan bir dizi kavramsal ve metodolojik problemi de beraberinde getirir.

Bu çerçevede, bu makale uluslararası ilişkilere ve onun teorisine ilgi duyanlara konuyu bir parça olsun tanıtmayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle, bu makalenin temel uğraşı a) konunun bir tanımını vermek ve akademik bir disiplin olarak sosyal bilimlerdeki yerini araştırmak; b) uluslararası ilişkiler çalışmalarında kullanılan metodları ve yaklaşımları belirlemek; ve son olarak da c) akademik bir disiplin olarak gelişiminin oldukça genel bir tarihini vermek ve bunun uluslararası ilişkilerin ele alınış şekilleri üzerindeki etkilerini belirlemek, olacaktır.

I. Uluslararası İlişkiler Nedir?

Uluslararası ilişkilerin, genel olarak, devletler ile diğer uluslararası ve uluslararası aktörlerin davranışlarının tanımlanması, açıklanması ve tahmin edilmesi ile uğraştığı söylenebilir. Bir sözlük bunu "politika biliminin, ulusal düzeydeki politik birimler arasındaki ilişkilerle ilgilenen ve özellikle dış politikalar, dış politika ile ilgili hükümet organlarının organizasyonu ve işleyişi ile dış politikaları belirleyen coğrafya ve ekonomi

*A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi:

¹D. Puchala, *International Politics Today* (New York: Mead, 1971), s. 1.

²K. N. Waltz, *Theory of International Politics* (New York: Random House, 1979), ss. 1-3.

gibi faktörlerle uğraşan dalı" olarak tanımlıyor.³ Bu oldukça makul bir tanım, tabii hemen kendini gösteren üç önemli problemi saymazsak!

İlk olarak, örneğin, Uluslararası Af Örgütü hangi kategoriye sokulabilir? Ya da çokuluslu şirketler veya IRA hangi bağlamda ele alınabilir? Bunların hiçbirisi "ulusal politik birimler" veya "hükümetler" olmadığı gibi, hükümetlerce de temsil edilemezler. Görüldüğü kadarıyla sözlüğün tanımlamasının dışında bırakılmışlar, fakat uluslar arasındaki ilişkilerle alakasız oldukları da söylenemez.

İkinci sorun, "dış" politika kararlarını "iç" politika kararlarından ayırt etmenin, sözlük tanımının ima ettiği kadar kolay olup olmadığıdır. Düşünsel düzeyde, bu sorunun devletlerin sınırları içinde yapılan politikanın devletler arasındaki ilişkilerden niteliksel olarak farklı olup olmadığı konusunda düğümlendiği görülmüyor. Aslında bu uluslararası ilişkilerden çok politikanın tanımı ile ilgili bir mesele. Eğer politikanın, temel olarak, hükümetlerle alakalı olduğunu ve otorite için yasal bir yapılanma gerektiğini düşünüyorsanız, o zaman uluslararası ilişkiler de tek tek devletlerin ötesinde meydana gelen farklı bir takım şeylerden oluşuyor demektir. Bu nedenle, uluslararası ilişkileri sadece politikanın biraz farklı bir uzantısı, farklı bir mekânda kendine yer bulan bir alt-dalı olarak görenler gücün elde edilmesi, pazarlık veya gücün kullanılması gibi politik faaliyetlerin her iki alanda da benzer olan yönlerini vurgularlar. Ancak, uluslararası ilişkiler dünyadaki sosyal grupların en büyüğü olan uluslararası toplum ile ilgilenir ve diğer sosyal gruplardan farklı olarak, bu toplumu yöneten nihai bir otorite yoktur. Bir dünya devleti kurmak için yapılan pekçok girişim sonuçsuz kaldığından, hâlâ, dünyada kurallar koyup yasalar yapacak, sonra da bunları uygulayacak merkezî bir güç yok. Bu nedenle, ayrı bir uluslararası ilişkiler disiplini fikrini savunanlar, devlet sınırları içerisindeki politikanın yasalarla yönetilen otoriter doğasından farklı olarak, uluslararası sistemin anarşik doğasını vurgularlar. Bu çerçevede, uluslararası toplum ile ilgili çalışmalar da, anarşik bir toplumdaki insan davranışlarını inceledikleri ölçüde, politik çalışmalardan ayrılırlar.

Ulusal ve uluslararası toplumlar arasındaki bu farklılığın en ateşli savunucuları büyük ölçüde hükümetlerin kendileri olmuşlardır. Çünkü bu kendi halkları üzerindeki kontrollerini sağlamış devletin gücüne ve egemenlik ideolojisine destek olur. Bu nokta aslında, uluslararası ilişkiler çalışmalarının önemli bir ikileminin de başlangıcını oluşturur. Çünkü, uluslararası ilişkiler, çoğunlukla egemenliğin aynı anda varlığı ve yokluğu paradoksu ile uğraşmak zorunda kalır. Devletlerin içindeki ilişkilere uygulandığında, egemenlik toplumda mutlak ve nihai bir otoritenin varlığı inancını içerir. Devletlerarası ilişkilere uygulandığında ise, bu inancın antitezini ortaya koyar. Bir başka ifade ile, uluslararası arenada biraraya gelen toplulukların üzerinde ve ötesinde mutlak bir otorite yoktur. Bylc olunca, uluslararası ilişkiler çalışmaları bir taraftan bu durumun denge bozucu anormalliği ile başa çıkmaya uğraşırken, diğer taraftan da egemenliğin uluslararası arenaya uygulanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan anarşik ortamın vazgeçilmez unsurları olan savaş-barış ve anarşi-düzen ikilemlerine takılıp kalır, sürekli bunlara açıklama getirmeye çalışır.

Meseleye daha geniş bir perspektiften bakarsak, BM, liberal ya da muhafazakar partiler veya seçimler gibi kurumları incelediğimiz sürece, iç düzen ile uluslararasıını

³ Webster's Third New International Dictionary (Springfield: G & C Meriam Co., 1968), s. 1181.

birbirinden ve uluslararası ilişkileri de politikadan ayrı ve farklı görme eğiliminde oluruz. Fakat eğer pazarlık, ekonomik gelişme, gücün kullanımı gibi süreçleri inceliyorsanız, o zaman bu farklılıklar ortadan kaybolur. Aynı şekilde, görel olarak daha sabit ve dengeli ulus-devletleri incelemek, iç ve dış arenalar arasındaki farkı vurgulayıcı bir etki yapar. Fakat, bir kere Yugoslavya, Somali veya eski Sovyetler Birliği ve hatta Avrupa Birliği gibi daha değişken konuları inceliyorsanız, neyin dahili, neyin harici ya da uluslararası olduğu konusu karmaşıklaşır ve aralarındaki ayırım hızla kaybolur. Örneğin, Avrupa Birliği uluslararası ilişkilerin bir konusu mudur? Eğer öyle ise İngiltere gibi bazı üyelerinin çeşitli egemenlik haklarını bu örgüte devretmekte gösterdikleri direnci iç politik analizler yapmadan açıklayabilir misiniz? Ya da, Somali'de Somali vatandaşlarının açıklıktan veya kendi aralarındaki çatışmalardan ölmeleri sadece Somali hükümetini ilgilendirir, dolayısıyla politika veya ekonomi bilimlerinin bir meselesidir mi diyeceğiz? Eğer öyle ise, ABD'nin ve BM gücünün orada ne işleri vardır?

Görüldüğü üzere aradaki ayırım çok belirgin değil. Bu da uluslararası ilişkiler çalışmalarında kısaca "sınır problemi" diye adlandırılan sorunla birlikte yaşamayı öğrenmemiz gerektiği anlamına gelir. Sınır problemi ise bizi yukardaki tanımın üçüncü sorunlu yönü olan sözlüğün uluslararası ilişkileri "politika biliminin bir dalı" olarak tanımlamasına rağmen alanın disiplinlerarası bir çerçevede sadece politik değil, aynı zamanda, ekonomik ve diğer insani ilişkileri de kapsar durumda olması problemine getiriyor. Burada, uluslararası ilişkiler disiplinin belirli sınırları olmadığını söylemeye çalışmıyorum, sadece tanımlanması diğer disiplinlerden daha zor olan sınırlara sahip olduğunu ifade ediyorum. Fakat, gerçek şu ki, yıllardır devam eden araştırmalar, tartışmalar ve teorileşme çabalarından sonra bile uluslararası ilişkiler akademisyenleri arasında hala disiplinin çerçevesi, aktörleri ve içeriği gibi pek çok temel konu üzerinde bir anlayış birliği sağlanmış değil. Disiplinin tarihi, özellikle, uluslararası ilişkilerin kendi başına bir akademik disiplin olarak kabul edilip edilemeyeceği ve eğer kabul edilebilirse onu diğer sosyal bilimlerden neyin ayırttığı, konularındaki ciddi tartışmalarla doludur.⁴ Zaten uluslararası ilişkilerin müstakil bir disiplin olarak tanınmasının gecikmesinin nedenlerinden biri de, daha en başından beri bu alanın kendine özgü araştırma metodları olan pek çok diğer alandan alıntılar yapması ve onları kullanması üzerine yapılan bu tartışmalardır.⁵ Ancak yine de, eğer uluslararası ilişkiler hakkında bir anlayış geliştirmek istiyorsak, öncelikle bazı sınırlar belirlememiz ve işe yarar bir tanımlama yapmamız gerektiği de açıktır. Bu nedenle, sözlük tanımına alternatif olabilecek, kabul edilebilir bir tanımlama, "uluslararası ilişkiler, tek tek devletlerin etki alanlarının ötesindeki bütün insani ilişkiler ve etkileşimler ile bunları belirleyen faktörleri anlama çabasıdır" olabilir.⁶

⁴Rosenau, uluslararası ilişkiler'deki "sınır" sorununun, yıllar boyunca, akademisyenler arasında en az gerçek sınırların uluslar arasında neden oldukları kadar ciddi tartışmalara sebebiyet verdiğini vurguluyor. Bkz. J. N. Rosenau (der.), **International Politics and Foreign Policy** (New York: Free Press), 1969, s. 1.

⁵Quincy Wright, bir araştırmasında, uluslararası ilişkiler disiplinine katkıda bulunan bir düzineden fazla alandan bahsetmektedir. Bkz. **The Study of International Relations** (New York: Appleton, 1955), s. 15. O zamandan beri, model oluşturma, davranış analizi, ekoloji, güvenlik çalışmaları, karşılaştırmalı politika, alan çalışmaları, sosyal psikoloji, simulasyon gibi uluslararası ilişkiler analizlerine katkıda bulunan daha başka alanlarında ortaya çıkmasıyla birlikte bu sayının rahatlıkla ikiye katlandığı söylenebilir.

⁶Buradakine benzer bir uluslararası ilişkiler tanımlaması yapan Pearson/Rochester uluslararası etkileşimlerin tarafları ve alabileceği şekilleri kapsayan bir tablo'da yapmış:

II- Uluslararası İlişkilerde Metod ve Analiz

Araştırmacıların, üzerinde çalışmaya karar verdikleri herhangi bir konuyu açıklayabilmeleri için, her şeyden önce araştırmaları açısından nelerin önemli olduğu ve nelere bakmaları gerektiği konularında bir anlayışlarının olması gerekir. Aksi halde araştırma ya pek çok ayrıntıyla içinden çıkılmaz bir hal alır, ya da pek çok önemli mesele gözden kaçırılabilir. Buna engel olacak ve araştırmacıya hangi konulara bakması gerektiğini söyleyecek olan ise teoridir.

Uluslararası ilişkiler disiplininde çalışan akademisyenler teoriyle ilgili daha ileri soruları cevaplamaya geçmeden önce, disiplinin ele aldığı alanın genişliğinden hareketle, ilk olarak kendilerine araştırma çabalarının odak noktasının nerede olması gerektiğini sormalıdırlar. Diğer bir ifade ile, analizci, daha baştan, analizini oturtacağı temeller ve analizini sürdüreceği düzey hakkında bazı seçimler yapmak zorundadır.

Bu soru uluslararası ilişkilerde ilk defa **Kenneth Waltz** tarafından 1950'lerde açıkça tartışmaya açıldı. Waltz'un savaşın nedenleri üzerine yaptığı çalışmasında, ortaya koyduğu analiz düzeyleri mikro düzeyden makroya doğru; birey, devlet ve toplum ile uluslararası sistem idi.⁷ Bu analiz düzeyleri halen geçerliliklerini koruyorlarsa da, uluslararası ilişkiler çalışmalarının bugün geldiği seviye ve uzmanlaşma düzeyi gözününe alınarak, bu sıralamaya belki birtakım eklemeler de yapılabilir. Bu durumda alternatif bir analiz düzeyleri listesi yine mikrodan makroya olmak üzere; bireyler, ulusal-ulusaltı gruplar (örn: politik partiler, basın, çıkar grupları, vb.), ulus-devletler, uluslar-üstü veya ötesi gruplar (çok uluslu şirketler, hükümetler-dışı örgütler), devletlerarası grup ve örgütler ile uluslararası sistem şeklinde olabilir.⁸

Analiz düzeyi konusu önemlidir. Çünkü, belirli bir analiz düzeyinin seçimi, değişik düzeylerin değişik aktörleri ve süreçleri vurgulamak eğiliminde olmaları nedeniyle, sonuçta araştırmacının neyi görüp neyi görmeyeceğini de, yani yapılan analizin karakterini ve sonuçlarını da, belirler.⁹ Örneğin, en geniş araştırma alanı olan uluslararası sisteme odaklanmak oldukça düzenli, çalışılması kolay ve aynı zamanda da kapsamlı bir model sağlar. Ancak bu analiz düzeyi bir taraftan sistemin onu meydana

a) devlet - devlet; b) devlet - devlet dışı aktör; c) devlet dışı aktör - devlet dışı aktör. Bkz. F. S. Pearson ve J. M. Rochester, **International Relations: The Global Condition in the Late Twentieth Century**, 2. Baskı (New York: Random House, 1988), s. 12, Tablo 1.1.

⁷K. Waltz, **Man, the State and War** (New York: Columbia University Press, 1959). Uluslararası ilişkilerdeki analiz düzeyi meselesine ikili bir ayırım (ulusal devlet ve uluslararası sistem) getiren diğer önemli bir çalışma için bkz. J. D. Singer, "The Level of Analysis Problem in International Relations", K. Knorr ve S. Verba (der.), **The International System; Theoretical Essays** (Princeton: Princeton University Press, 1961), ss. 77-92.

⁸Benzer düzenlemeler için bkz. J. E. Dougherty ve R. L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations; A Comprehensive Survey** (New York: Harper Collins, 1990), ss. 22-25; P. R. Viotti ve M. V. Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, 2. Baskı (New York: MacMillan, 1993), s. 14.

⁹Singer, *op. cit.*, s. 78.

getiren parçaları üzerindeki etkilerini vurgularken, diğer taraftan bütün aktörlerin birbirine benzediği basitleştirilmiş bir uluslararası ilişkiler imajına neden olur. Öte yandan, analizde ulus-devletler üzerinde yoğunlaşmak ise, bir taraftan bizim her bir aktör ve durumun kendine özgü karakterlerini görmemizi sağlarken, diğer taraftan farklılıkların aşırı vurgulanması yoluyla teorisyenlerin aradıkları genel kalıpların görülmesine engel olabilir.

Uluslararası ilişkiler çalışmaları analiz düzeyinden bağımsız olarak, disiplinin cevap bulmaya çalıştığı soruların çeşitliliğinden kaynaklanan birtakım sorunlarla da uğraşmak durumundadır. Savaşlar neden çıkar? Neden milliyetçilik midir? Veya ideoloji mi? Ya da bir dünya hükümetinin olmaması mı? Yoksa insanlar genetik olarak saldırgan mı? Eğer barışa ulaşamıyorsa, dengeye nasıl ulaşılabilir? Neden dünyanın çeşitli bölgeleri arasında bu kadar büyük sosyal ve ekonomik eşitsizlikler var? Bunlar uluslararası ilişkiler disiplininin cevap bulmaya çalıştığı sorulardan sadece bir kısmını oluşturuyor. Üzerinde araştırma yapılan konuların çeşitliliği ve karmaşıklığına bakınca, uluslararası ilişkilerin "nasıl" çalışılacağı konusundaki görüşlerin çokluğu da şaşırtıcı olmuyor. Olası yaklaşımlar tarih ve politika biliminin oldukça ötesine geçerek ekonomi, psikoloji, sosyal psikoloji ve antropolojiyi de içeriyor. Bütün bunlar oldukça göz korkutucu olduğu için pek çok uzman uluslararası ilişkiler disiplininin sadece Türk dış politikası veya Birleşmiş Milletler'in çalışması ya da bir kriz anında karar-verme sürecinin incelenmesi gibi, belirli bir yönü üzerinde yoğunlaşmayı tercih ediyorlar. Araştırmacıların odak noktalarının darlığı ise disiplinindeki teorileşme çabalarına sekte vuruyor.

Öte yandan, araştırma konuları ne kadar dar ya da geniş olursa olsun, akademisyenler konularına belirli bakış açılarından yaklaşır. Bazıları (normatif analizciler) moral değerlerin araştırmada merkezi rol oynaması gerektiğini ileri sürerler. Büyük bir kısmı ise, ampirik araştırma yaparken kişisel değerlerin etkilerini azaltmaya çalışır veya en azından bunu iddia ederler. Yine de, kişisel ve tarihsel tecrübeler, alınan eğitimin yapısı ve benzeri etkiler uzmanların uluslararası ilişkileri nasıl yorumlayacaklarını belirler. Diğer bir ifade ile, her ne kadar ideal olan objektif ve değerlerden bağımsız bir araştırma yapmaksa da herkesin çalışması belirli bir doktrin, dünya görüşü, ideoloji, paradigma veya perspektiften etkilenir.¹⁰ Buna bağlı olarak, uluslararası ilişkilerdeki değişik perspektifler de doğal olarak tartışma doğururlar. Bu çerçevede, 1930'larda realistler ve idealistler, uluslararası politikanın doğası ve barışçı değişim olasılığı üzerinde tartıştılar. 1960'larda ise disiplinindeki tartışmaların odak noktası uluslararası ilişkiler çalışmalarında takip edilmesi gereken uygun metodoloji konusuna kaydı. 1970'lerde Marksizm'den ve tarihsel sosyolojik teoriden hareket eden dialektik yaklaşımlar tartışma konusu oldu; 1980'lere gelindiğinde ise, eleştirel teori perspektifinin ortaya atılmasıyla birlikte, tartışma uluslararası ilişkilerdeki sosyal bilim çalışmalarının büyük bir kısmının temelini oluşturan epistemolojik/ontolojik varsayımlar üzerinde yapılmaya başlandı.

Bu makale, uluslararası ilişkilerin "nasıl" çalışılması gerektiği sorunu ile teorisyenlerin şimdiye kadar bu soruya verdikleri cevapları ve aralarındaki tartışmaları incelerken, meseleyi iki farklı açıdan ele alacaktır: alternatif metodolojiler ve alternatif paradigmalara. Her ne kadar uluslararası ilişkilerde metodoloji ve paradigma konularında

¹⁰M. Weber, *Methodology of the Social Sciences* (New York: Free Press, 1949), ss. 81 ve 84.

yapılan tartışmalar büyük ölçüde içiçe geçmişse de, konunun daha anlaşılabilir bir şekilde sunulması böyle bir keyfi ayırımı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda "nasıl" sorusuna verilen cevapları incelemeye geçmeden önce, araştırmacının uluslararası ilişkiler hakkında benimsediği yaklaşımın kritik öneme haiz olduğunu bir kere daha belirtmekte fayda var. Her bir yaklaşım, dünya politikası hakkında aktörler, meseleler ve süreçlerle ilgili olarak, araştırmacı açıkça fark etsin veya etmesin, belirli varsayımlar içerir. Bu da, araştırmacıyı belirli soruları sormaya, belirli tipteki cevapları aramaya, hipotezlerin ve teorilerin kurulması ve test edilmelerinde belirli metodolojik araçları kullanmaya iter. Yaklaşımların avantajı analitik çabalara belirli bir düzen getirmeleri ve daha başa çıkılabilir yapmalarıdır. Potansiyel dezavantajı ise, diğer alternatif bakış açısı ve anlayışların gözardı edilmesi olasılığıdır.

a. Alternatif Araştırma Metodları

Uluslararası ilişkiler alanındaki yaklaşımların çeşitliliğinin arkasında bilim felsefesine (yani uluslararası ilişkilerin gerçek karakteri nedir, onu en iyi nasıl çalışırız ve gerçekte neler onun uğraş alanını oluşturur konusu) ilişkin başlangıççı uluslararası ilişkilerin müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkmaya başladığı yıllara kadar uzanan ciddi bir tartışma bulunmaktadır.

Uluslararası ilişkileri "nasıl" çalışırız sorusunun ilk ayağını oluşturan metodoloji konusunda tartışan tarafların büyük kısmı zaman zaman "bilim" ünvanına sahip çıkmaya çalıştığı için tartışmanın genel olarak, uluslararası ilişkilerin ne ölçüde "bilimsel" çalışılabileceği üzerine olduğu sylenebilir.¹¹ 20. yüzyılda disiplinde gelişme olmamasının nedeninin dünya politikasının yeterince bilimsel bir şekilde çalışılmaması olduğunu söyleyen ilk düşünürler realistler olmuştur. E. H. Carr, "ütopyacı idealistlere", arzularını gerçeklerle karıştırdıkları iddiasıyla saldırdı ve gerçek bilimin ilk önce "şeylerin" aslında nasıl olduklarını anlamaya çalışması gerektiğini söyledi.¹² Carr'ın çalışması uluslararası ilişkileri sadece normatif olmaktan çıkartıp esas olarak ampirik yapmaya yardım etti. Daha sonraki realistler, örneğin Morgenthau, uluslararası politika biliminin sadece tarihsel ve normatif değil, fakat genel ve teorik olması gerektiğini de vurguladılar. Böylelikle, realist metodoloji bir taraftan uluslararası ilişkiler disiplininin sınırlarını zorlar ve onu hukuk, tarih ve politikadan giderek uzaklaştırırken, öte yandan 1930'lara kadar normatif ve betimleyici olan metodolojisinde ampirik ve açıklayıcı bir karakter kazandırdı. Realistler pozitif bilimin genel prensiplerinin uluslararası ilişkilere uygulanmasını sağlamışlarsa da, 1960'larda yöntem konusunda kendilerinden daha sistemli düşünen akademisyenlerin meydan okumalarıyla karşılaştıklarında "bilimsel" metodun kendisine en fazla direnenler de yine onlar olmuştur. Bu direnme de disiplinde "gelenekçiler" ile "davranışsalcılar"ı 1960'larda karşı karşıya getiren ve esas

¹¹J. A. Vasquez (der.), *Classics of International Relations*, 2. Baskı (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990), s. 68. Metodolojik meselelerin araştırıldığı iyi bir çalışma için bkz. K. Knorr ve J. N. Rosenau (der.), *Contending Approaches to International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1969). Ayrıca hem metodolojik hem de paradigmatik konuları içeren bir incelenme için bkz. Dougherty/Pfaltzgraff, *op. cit.*

¹²E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (London: MacMillan, 1939).

itibariyle sosyal bilimler felsefesi üzerine farklı görüşlerin ortaya konduğu çatışmanın odak noktası olmuştur.¹³

Kavramsal düzeyde olduğu gibi metodolojik açıdan da uluslararası ilişkiler disiplini 1960'lara kadar gelenekçi okulun etkisi altında idi. Bunlara göre "bilgi" ancak olaylara ilk elden katılımcı gözlem ve pratik tecrübeyle veya ikinci elden, sadece diplomasi tarihi çalışmaları ve devlet adamlarının anıları, uluslararası hukuk antlaşmaları ve felsefi eserler gibi yazılı kaynaklardan özümseme yoluyla ulaşılabilecek bir şeydi. Ancak 1960'lara gelindiğinde gelenekçi metodoloji, aralarında **Karl Deutsch**, **David Singer**, **James Rosenau** ve **Morton Kaplan**'ın da bulunduğu davranışsalcılar tarafından eleştirilmeye başlandı.¹⁴ Davranışsalci ekolün hedefi uluslararası ilişkiler disiplini (bu arada daha geniş çerçevede de tüm sosyal bilimleri) daha "bilimsel" yapmaktı. Bu amaçla doğa bilimlerinden ödünç aldıkları daha tütüz ve denenmiş yöntemlerle bütüncül bir bilgi dağarcığı oluşturmaya çalıştılar.¹⁵ Kullandıkları araçlar veri tabanları, sayısal analiz teknikleri ve bilgisayarlardı.

Gelenekçi okul tarih, hukuk, felsefe ve diğer geleneksel sosyal bilim ve onların araştırma metodlarının görece faydalarını vurgularken, davranışsalci okul değişkenlerin sayısallaştırılmalarının, formel hipotez testinin ve arazi model oluşturmanın taraftarıydı ve eğer bilimsel bilgi sadece gözlem ve sayısal verinin tasnifi ile elde edilebilecekse, uluslararası ilişkiler çalışmalarının da bir şekilde bu nicel çözümlemeyi kullanması gerektiğini varsaydı. Nicel çözümlemenin amacı analizde daha fazla kesinliğe ulaşmaktır. Bunu elde etmek için kavramlar, ki bunlar değişkenler (**variables**) olarak tanımlanırlar, ölçülebilir olmalıydılar. Uluslararası ilişkiler hakkında bu çeşit sayısal veriler toplandığında, bunlar oldukça karmaşık soruları cevaplamak amacıyla, çeşitli istatistik teknikleri kullanılarak analiz edilebilirler. Kanıtatif yaklaşımlara birkaç örnek vermek gerekirse; çok kullanılan bir araştırma yönelimi devletlerin coğrafi büyüklük, GSMH, kişi başına düşen gelir, nüfusun büyüklüğü, kullanılan enerji miktarı, gelir dağılımı gibi belirli ulusal karakterlerini belirli dış politika davranışlarıyla alakalandırmaya çalışmak

¹³Buradaki davranışsalcılığı (**behaviouralism**), sosyal bilimlerdeki daha farklı bir tartışmanın tarafı olan ve "sosyal bilim çalışmaları resmi kurumlarla değil fakat bireysel insan davranışları ile meşgul olmalıdır" görüşünü savunan Chicago Okulu ile özdeşleşmiş davranışçılık (**behaviourism**) ile karıştırmamak lazımdır.

¹⁴K. W. Deutsch, **Nationalism and Social Communication** (New York: Wiley, 1953); J. N. Rosenau, **Linkages Politics** (New York: Free Press, 1969); D. Singer, "The Behavioural Science Approach to International Relations: Payoff and Prospect", **SAIS Review**, C: 10, Yaz 1966, ss. 12-20; M. Kaplan, "The Greater Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", **World Politics**, C: 19, 1966, ss. 1-20; ve M. Kaplan, **System and Process in International Politics** (New York: Wiley, 1957).

¹⁵Deutsch gibi bazı davranışçılar hem "kantitatif" hem de "kalitatif" analizlerin kullanılmasını isterken, Singer'ın başını çektiği bir grup ise geleneksel yaklaşımlara yönelttikleri eleştirilerinde ve kantitatif tekniklerin kullanılması konusunda daha kararlıydılar. Bkz., örneğin, K. W. Deutsch, "Toward an Inventory of Basic Trends and Patterns in Comparative and International Politics", **American Political Science Review**, C: 54, Mart 1960, ss. 34-57; Singer, *ibid.*; J. N. Rosenau, **The Scientific Study of Foreign Policy** (New York: Free Press, 1971). Geleneksel akademisyenlerin bu konudaki endişelerini yansıtan bir çalışma için bkz. H. Bull, "International Theory: The Case for the Classical Approach", Knorr/Rosenau, *op. cit.*, ss. 20-38.

olmuştur. Kantitatif analizin diğer önemli bir alanıda uluslararası oluşumların çalışılmasıdır. Bu çerçevede devletler arasındaki etkileşimleri kaydedip analiz ederek, örneğin, hangi aktörlerin ne tür olaylarda daha (veya en) aktif oldukları öğrenilebilir. Veya uluslararası sistem belirli bir dönemde baskın olarak barışçı mı, yoksa şiddet mi içeriyor, ya da uluslarüstü örgütler dünya politikasının günlük faaliyetlerinde ne kadar önemli gibi sorular cevaplanabilir.

Son olarak simülasyon'u da vurgulamamız şart. Sosyal bilimlerin konularının genellikle izole edilemediği ve laboratuvar koşullarında incelenemediği yaygın olarak bilinen bir gerçek. Tabii, bu uluslararası ilişkiler için de geçerli. Hiç kimse sadece sonuçlarını görmek için savaş çıkartamaz! Fakat günümüzdeki bilgisayar teknolojisi önemli uluslararası politik, sosyal, ekonomik ve çevresel konularda oldukça karmaşık modeller kurabilmekte ve araştırmaya olanak tanımakta. Gerçi bunlar hiçbir zaman gerçeği tam ikame edemezse de, yine de gerçeğe en yakın yere bizi taşıyabilir.

Her ne kadar 1960'lardaki hızları azalmışsa da, gelenekçi-davranışsal tartışması bugün de çeşitli metodolojik meseleler ve uluslararası ilişkiler disiplininin fen bilimlerinin "bilimsellik" düzeyine ne kadar yaklaşabileceği konuları üzerinde hala devam etmekte. Davranışsalcılar kendi metodlarının, nihai bağlamda, uluslararası ilişkilerin sorunlarını yüksek oranlı kesinlik ve güven ile cevaplamalarına ve hatta çeşitli uluslararası oluşumları önceden tahmin etmelerine olanak sağlayacağına inanıyorlar. Açıklamaların bir kaç anekdot ile gösterilmek yerine sistematik olarak araştırılıp test edilecek şekilde oluşturulmadığı sürece disiplinin "bilgisinin" iyi bir şekilde sunulmuş fikirler olmaktan öteye geçemeyeceğini söylüyorlar. Gelenekçiler ise uluslararası sistemin karmaşıklıkları ve toplumsal meseleleri sayısal verilere dökmenin sınırlarının en iyi ihtimalle bilgiye dayalı mantıklı tahminlere olanak verecek düzeyde olduğunu iddia ediyorlar. Belirgin fikir ayrılığının devam ediyor olmasına rağmen, iki taraf arasında uzun zamandır bir ateşkes ilan edilmiş gibi. Her iki taraf da ilim veya bilgi üzerinde tekele sahip olmadığının ve "bilimin" ya da "bilimselliğin" uluslararası ilişkilerde hala emekleme döneminde olduğunu bilincindedir. Ayrıca, iki taraf arasında belirginleşen kutuplaşmanın disipline yarardan çok zarar verdiğinin ve her iki grubun da arzuladığı disiplinde bir bilgi birikimi sağlama hedefine ulaşmayı daha da zorlaştırdığının anlaşılması da taraflar arasındaki ateşkesi cesaretlendirici bir rol oynamıştır.

Bu arada geleneksel-davranışsal tartışmasından gelişen ve büyük ölçüde onunla kesişen, ancak yine de ondan bağımsız yanları olan diğer bir metodoloji tartışması da **pozitivist-anti-positivist** ve yakın zamanlarda da **post-positivist** tartışmasıdır. Pozitivistler, objektif, değer yargılarından uzak, bir gerçekliğe inanır ve bilgiye ilişkin, rasyonalizm ile materyalizme dayanan, dominant Batı yaklaşımını kabul ederler. Ayrıca çalışmanın objesi ile süjesi arasında ayırım yaparlar. Diğer bir deyişle, uluslararası ilişkilerin "gerçekleri", "gerçek" dünyada objektif kafalı bilim adamları tarafından keşfedilmeyi beklemektedirler. Bu "gerçekleri" toparlayan bilim adamları daha sonra bunları dünyanın nasıl işlediğine dair muğlak olmayan "doğru" ve "bilimsel" açıklamalar formüle etmek için kullanacaklardır. Buna bağlı olarak, pozitivistler kullandıkları dilin tarif ettikleri dünyayı kusursuz şekilde temsil ettiğine inanırlar. Ayrıca bilgi için evrensel kurallar olduğunu ve bilgiye ulaşmada benzer araştırma tekniklerinin hem doğa bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde kullanılabileceğini kabul ederler. Anti-positivistler ise doğa olaylarının sosyal gelişmelerden farklı olduklarını ve bu nedenle sosyal bilimler için daha farklı araştırma metodlarına ihtiyacımız olduğunu ileri sürerler. Bunlara göre,

kullanılan kelime ve kavramlar anlamları açıklamanın ayrılmaz bir parçası olduğundan, davranışları açıklayabilmek için bunların içsel nedenlerini anlamak zorundayız.

Ancak, çağdaş uluslararası ilişkiler çalışmaları uzun zaman sosyal bilimlerde 1950'lerde meydana gelen davranışsalci devrimin etkisi altında kalmış ve pozitivist-ampirik mantık ve metodolojiyi benimsemişlerdir. Bu tür çalışmaların geçerli ve kesin araştırma prosedürleri, genellemelerin ispatını istemeleri ve diğer disiplinlerden gelen kavramları kullanmaları pek çok yarar sağlamıştır. Fakat, insan davranışlarının açıklanmasında birey hareketinin dışsal-maddesel nedenlerini vurguladıkları oranda, amaçlar ve değerler zaman zaman yetersiz ilgi görmüş ve bu nedenle ampirik araştırmalar belirli bazı eksiklikler de göstermiştir.

Öncelikle, uzun yıllar devam eden kantitatif araştırmalardan sonra, araştırmacılar kendi alanlarında çok az bilgi birikimi olduğunu farkettiler. Başka bir deyişle, çalışmalar ve araştırmalar, doğa bilimlerinde olduğu gibi, daha önceki araştırmaların bulguları ve kavramsal çerçeveleri üzerine kurularak bilginin az çok sürekli ilerlemesi sağlanamadı. Ayrıca, her ne kadar hangi verinin uluslararası ilişkiler için nemli olduğunu saptamak çok kolaysa da elde edilecek verinin ne anlama geldiği konusunda fikir birliğine ulaşmak oldukça zordur. Çeşitli sosyal oluşumlar değişik şekillerde yorumlanabilir ve farklı iki akademisyen uluslararası ilişkilerdeki belli bir trende bakıp tamamen zıt sonuçlara ulaşabilirler.

Öte yandan, uluslararası ilişkilerin davranışsalci/positivist çalışmaları önce belirli bir statükoyu "gerçeklik" olarak kabul edip sonra da değişiklik için olasılıkları araştırmaktansa, bu statükonun çeşitli zelliklerini incelemeyi tercih ederek oldukça muhafazakar olma eğilimindedirler. Her ne kadar bu tür eksiklikler statik yerine daha dinamik modeller kullanarak ve uluslararası sistemdeki değişim sürecini araştırarak aşılabilirse de, daha nemli bir problem ortada duruyor. Davranışsalcilik ve pozitivism ne olması gerektiği veya potansiyel olarak ne olabileceğinin yerine ne olduğunun açıklanması üzerine yoğunlaşıyor. Standart cevap bu tür soruların filozoflara bırakılması gerektiği olabilir, ancak bütün sosyal hayatın temelinde bu tür değerlerin seçimi ve savunulması vardır. Dolayısıyla normatif değer yargıları da ne olduğunun tanımlanması ve anlatılmasında önemlidir.

Ayrıca, yakın zamanlara kadar pozitivist ve davranışsalci yaklaşımlar oldukça "aktör merkezli" idiler ve uluslararası ilişkilerdeki yapısal sorunları gözden kaçırma eğilimindeydiler. Bu alandaki literatürün büyük kısmı, sanki bunlar kendiliklerinden oluşan otonom varlıklarmış gibi, herbir devletin (veya diğer aktörlerin) hareketleri, rolleri ve özellikleri üzerinde yoğunlaşmış ve uluslararası sistemdeki çıkarların dağılım kalıbının üyeleri üzerindeki etkisini anlamakta zayıf kalmıştır. Örneğin, aktörler üzerinde yoğunlaşma bazı devletlerin fakir, bazılarının zengin olduğu gerçeğini ortaya çıkarabilir. Fakat daha yapı-merkezli bakış açısı belirli devletlerin zengin diğerlerininse fakir oldukları tarihsel süreci irdeler ve bu farklılığın devamını sağlayan çağdaş yapıyı açıklar.

Bu tür sorunlardan yola çıkan post-positivist düşünürler ise Batı ampirik biliminin egemenliğini reddederek, bilgi toplamanın pek çok yolu ve mantığı olduğunu ileri sürdüler. Daha sonra da ele alacağımız gibi, bunlar sosyal dünyanın objektif olarak "orada" olmadığını, fakat onun içinde hareket edenlerce kurulduğunu ve ilgililerin bakış açılarına bağlı olarak çeşitli yorumlarının olduğunu öne sürdüler. Dolayısıyla, örneğin,

bir uluslararası kriz, her ne kadar olaylar herkes için aynıysa da, ilgili farklı taraflar için farklı anlamlar taşıyabilir. Post-positivistler, ayrıca, her meselede politik endişelerin bulunduğunu ileri sürerler. Uluslararası ilişkiler disiplini içinde bile, örneğin, beyaz, erkek ve gelişmiş ülkelerden gelen akademisyenlerin teorileri, beyaz-olmayan, kadın ve Üçüncü Dünya'dan gelen akademisyenlerin görüşlerinden daha etkilidir.

Son olarak bu açıdan bakıldığında dil, gerçekliği temsil eder olarak görülmez, fakat daha çok bizim "gerçeklik" olarak algıladıklarımızın yaratıcısı olarak kabul edilir. Bir tecrübeyi yansıtmak için dilde pekçok yol ve aynı konuda pekçok olası söylem vardır ve bunların hepsi de açıkça görülmeyen politik imalar taşırlar.¹⁶ Bu nedenle ideal post-positivist dünyada uluslararası ilişkiler, çeşitli kültürlerin temsilcilerinin dünyadaki farklı bilme ve anlama yollarıyla söylemini zenginleştirdikleri, kozmopolit bir disiplindir.

Uluslararası ilişkilerdeki bu metodoloji tartışmalarının yukarıdaki iki tartışma ile oldukça yakından bağlantılı olan diğer bir ayağı da **empirisist**'ler ile **conventionist**'ler arasındaki görüş ayrılığıdır. Ampirik analiz önce gözlem yapmayı, olayları kaydetmeyi ve daha sonra da bunları açıklamayı savunur. Buna göre, ne kadar çok veri toplarsak, sonuçta ulaşacağımız bilgide o kadar büyük olur. Burada bilimsel açıklamanın yöntemi kümülatiftir, yani tümevarım geçerlidir. Kavramlarının sosyal bilimlere uyarlanmasında **Thomas Kuhn**'un başını çektiği konvansiyonel analiz ise, gözlemin teoriye dayanması gerektiğini ve gözleme başlamadan önce bir varsayıma (Kuhn'a göre bunu belirleyen paradigmadır) sahip olmamız gerektiğini ileri sürer.¹⁷ Buna göre bütün gözlemler aynı zamanda açıklama/tanımlama'lardır ve bir olayı nasıl tanımladığımız dayandığımız paradigma tarafından belirlenir. Yine buna göre, uluslararası ilişkilerin geleneksel paradigması uluslararası ilişkilerin ampirik dünya ile tamamiyle örtüşmesi gerekmeyen basitleştirilmiş bir modelini sağlamıştır. Burada metodoloji tartışması, paradigma tartışması ile içiçe geçiyor ve eğer geleneksel paradigma ampirik dünya ile bağdaşmıyorsa, o zaman yeni paradigmalara ihtiyaç vardır varsayımı ortaya çıkar.

b. Alternatif Paradigmalar

Metodları geliştirme veya değiştirme gayretleri uluslararası ilişkiler teorisinde kümülatif büyümenin sağlanamamış olmasına verilen karşılıklardan biridir.¹⁸ İkincisi ise akademisyenlerce ortaya konulan açıklamaların yanlışlığını ileri sürmek ve bunların dünya hakkındaki görüşlerinin doğruluğunu sorgulamaktır. 1970'lere gelindiğinde

¹⁶Bu tartışmalar üzerine daha fazla bilgi için bkz. R. Cox, "Social Forces, States and World Order", *Millennium*, C: 10 (2), Yaz 1981, ss. 126-155; M. Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (New York: Free Press, 1976); ve J. Lapid, "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies*, C: 33 (3), Eylül 1989.

¹⁷T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (London: Chicago University Press, 1970). Türkçesi: N. Kuyuş (Çev.), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 4. Baskı (İstanbul: Alan yayıncılık, 1995).

¹⁸Uluslararası ilişkilerde bir genel teorisinin oluşturulamamasını eleştiren ve bunun nedenlerini araştıran bir çalışma için bkz. M. Wight, "Why Is There No International Relations Theory?", H. Butterfield ve M. Wight (der.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics* (London: Allen Unwin, 1966), ss. 17-34.

disiplinde metod tartışmasının ötesine geçen yeni bir çatışma doğuran bu bakış açısına göre, problem uluslararası ilişkilerin özel metod ihtiyacı değil, fakat açıklamaları oluşturmak için kullanılan kavramlar ve inançların akademisyenleri yanlış yola sevketmesidir. Bu durumu düzeltmek için gerekli olan, dünyaya yeni ve daha doğru bakış açılarının, yani paradigmaların bulunmasıdır.

Paradigmalar uluslararası ilişkilerin teorileri değildirdir.¹⁹ Belirli teorilerin içinden geliştirilebileceği, uluslararası ilişkiler üzerine, genel bakış açılarını temsil ederler. Elbette bir paradigmanın varsayımları herhangi bir teorinin parçası haline gelebilir (örn: geleneksel paradigmanın rasyonel devlet varsayımının realist teoride ana aktör olarak karşımıza çıkması gibi). Fakat, bunlar çoğunlukla akademisyenlerin araştırmalarına bir teorinin oluşturulması aşamasında belirli analizleri vurgulayarak ve bir hipotezin test edilmesinde nelerin delil kabul edilebileceğini belirleyerek yardımcı olurlar.

Bu çerçevede, kavrama sosyal bilim araştırmaları açısından daha spesifik bir anlam kazandıran Thomas Kuhn'a göre paradigma "bilimsel bilginin kümülatif büyümesi için temel oluşturan ve belli bir zaman diliminde alanında genel kabul gören yaklaşım, model ve teoridir".²⁰ Buna insanın belirli bir oluşum üzerine sahip olduğu düşünceleri şekillendirmesine yardımcı olan entellektüel çerçeve de denilebilir. Bu açıdan paradigma sadece belirli bir alandaki çeşitli konuların ele alınış şekli değildir, aynı zamanda, değişik paradigmlar farklı gerçeklik modelleri veya dünya görüşleri sunarlar ve dolayısıyla dikkatin bazı şeyler üzerinde yoğunlaştırılırken diğerlerinden uzaklaştırılmasına neden olurlar.

¹⁹Kuhn ve diğer bilim felsefecilerinin "paradigma" teriminden ne anladıkları konusunda bkz. Kuhn, *op. cit.*; J. Stephens, "The Kuhnian Paradigm and Political Inquiry", *American Journal of Political Science*, C: 17, 1973, ss. 467-488; T. Ball, "From Paradigms to Research Programs", *American Journal of Political Science*, C: 20, 1976, ss. 151-177; A. F. Chalmers, *What Is This Thing Called Science*, 2. Baskı (Milton Keynes: Open University Press, 1982); ve R. J. Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory* (London: Methuen, 1979), 1 ve 2. bölümler.

²⁰Kuhn, *op. cit.*, s. viii. Kuhn'a göre herhangi bir alandaki bilimsel araştırma sürekli olarak "normal" ve "devrimci" bilim dönemleri arasındaki değişimlere tanık olur. Normal bilim döneminde gerçekleştirilebilecek teori, kullanılacak araştırma metodları, yapılacak deneyler v.b. hakkında tek bir bakış açısının egemenliği söz konusudur. Bilim adamları araştırma alanlarını sadece bu belirli şekillerde görürler ve başka alternatifler fazla düşünülmez. Fakat bir süre sonra bu genel kabul görmüş olan paradigma sorgulanmaya başlanır ve dolayısıyla devrimci değişim süreci başlamış olur. Bu süreçte eski paradigmanın yerine geçebilecek çeşitli alternatifler ortaya atılır. Bu birbirleriyle çatışan ve yarışan paradigmaları değerlendirecek kesin kurallar yoksa da, genel kabul, sonunda bir alternatifin etrafında toparlanırlar ve bu görüş yeni bir normal bilim dönemini egemenliği altına alacak olan paradigma haline gelir. Tek bir egemen teorik perspektifin yokluğunda, Kuhn'un tanımladığı şekli ile paradigmanın genelde politika bilimine ve özel olarak da uluslararası ilişkilere uygulanması çeşitli şüpheler uyandırır. Ancak bu terim genellikle politika biliminde - ve uluslararası ilişkilerde - ki analizlerde çoğunlukla aynı anda var olarak birbirleriyle yarışan ve zaman zaman birinin daha çok öne çıktığı teoriden geniş yaklaşımları, perspektifleri tanımlamakta kullanılabilir. Bu kullanım iki veya daha fazla genel yaklaşım aralarındaki farkların birbirleriyle anlamlı diyaloga engel olacak boyutlarda olduğunu ve bir paradigmanın etkisinde kalan teorilerin birbirleriyle olan benzerliklerinin farklılıklarından daha büyük olduğunu ima eder.

Daha fazla ileri gitmeden, 20. Yüzyılda uluslararası ilişkiler disiplini etkisi altına almış olan yaklaşımlara bakarsak, bunları biraz zorlamayla da olsa, Rosenau'nun uluslararası politika yaklaşımlarını devlet-merkezli, çok-merkezli ve global-merkezli olarak ele almasından da esinlenerek, üç üst-kategoriye indirgeyebiliriz: geleneksel, plüralist ve globalist paradigmlar.²¹ Bu tür herhangi bir sınıflandırmanın elbette bir takım zaafı olacaktır; hiç bir kategoriye tam olarak uymayan bazı nemli teoriler bulunabilir. Örneğin, yukarıda sözünü ettiğimiz, davranışsal okul kendi başına bir yaklaşım (hatta paradigma) olarak kabul edilebilir. Ancak burada amaç disiplinin genel söylemi içinde kendine yer bulan herşeyi kapsamak değil, fakat sınırlayıcı bir bakış açısıyla uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının kategorisel bir incelemesini yapmaktır.

Bu yüzyılda uluslararası ilişkilerde düşüncüyü şekillendiren bu paradigmlara ve aralarındaki çatışmalara kısaca bakacak olursak, **geleneksel paradigma** uluslararası ilişkileri rasyonel insan düşüncesinin bir ürünü olarak görür ve devleti de uluslararası ilişkilerdeki temel aktör olarak ele alır. Ayrıca ve belki de daha önemli olarak, devlet analitik açıdan birleştirici-bütünsel bir aktör olarak görülür. Buradan hareketle geleneksel paradigma devlet egemenliği ve onun uzantısı olan uluslararası anarşi kavramları etrafında odaklaşır. Daha yüksek bir otorite tanımayan egemen devletler uluslararası doğa halindedirler (*state of nature*). Bundan kaynaklanan güvenlik ikilemi onları karşılıklı mücadele ve çatışma şartlarında yaşamaya zorlar. Burada geleneksel paradigmayı anlatmak için kullandığımız terimler genellikle "modern" kavramlardır. Daha sonra da göreceğimiz üzere, devlet içi egemenlik kavramı 16. yüzyıla kadar formüle edilmemişti ve bunun uluslararası çerçeveye uyarlanması da ancak bundan sonraki iki yüzyıl içinde olmuştur.²² Geleneksel paradigmanın biraraya getirdiği egemenlik ve uluslararası anarşi kavramları, uluslararası ilişkilerin daha sonra ele alacağımız birbiriyle alakalı üç klasik teorisine

²¹Bkz. J. N. Rosenau, "Order and Disorder in the Study of World Politics", R. Maghroori ve B. Ramberg (der.), *Globalism Versus Realism: International Relations' Third Debate* (Boulder: Westview, 1982), ss. 1-7. Pek çok akademisyen uluslararası ilişkiler teorisinin II. Dünya Savaşı sonrası gelişimi için benzer bir 3-ayaklı ayırım nermişlerdir. Bkz. Waltz, *Man, State and War*; R. D. McKinlay ve R. Little, *Global Problems and World Order* (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1986); Viotti/Kauppi, *op. cit.* Bizim buradaki kategorilerimizde özellikle H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977); Banks, M., "The Inter-paradigm Debate", M. Light ve A. J. R. Groom (der.), *International Relations: A Handbook of Current Theory* (London: Pinter, 1985), ss. 7-27; S. Gill ve D. Law, *The Global Political Economy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981); ve M. Wight, *International Theory: The Three Traditions* (Leicester: Leicester University Press, 1991)'in tartışmalarından faydalanılmıştır. Wight uluslararası ilişkiler teorilerini incelerken realist gelenek, rasyonalist bakış açısı ve devrimci yaklaşım şeklinde üç paradigma kullanırken, MacKinlay/Little, dünya düzenini açıklarken liberal, sosyalist ve realist modelleri kullanıyorlar. Öte yandan Waltz'un uluslararası etkileşimleri tanımlarken kullandığı 1, 2 ve 3. imajları sırasıyla *devrimci-globalist*, *rasyonalist-plüralist* ve *realist-gelenekçi* paradigmları yansıtır. Bu makalede, paradigmlarla ilgili açıklamalarım da ayrıca Viotti/Kauppi'nin "Uluslararası İlişkilerin Alternatif Gröntüleri" adlı tablosundan faydalandım. Bkz. *op. cit.*, s. 12, Tablo 1.1.

²²F. H. Hinsley, "The Concept of Sovereignty and the Relations Between States", J. C. Farrell ve A. P. Smith (der.), *Theory and Reality in International Relations* (New York: Columbia University Press, 1967), ss. 58-64.

temel oluşturmuşlardır: güç dengesi, ortaklaşa güvenlik ve dünya devleti teorileri. Modern uluslararası ilişkiler disiplininde geleneksel paradigmadan yola çıkan önemli düşünce akımları ise, büyük ölçüde bu klasik teorilerden etkilenen, idealizm ve realizm olmuştur.²³ Bunlardan realist okul uluslararası ilişkiler disiplininde II. Dünya Savaşı sonrasında o kadar dominant hale gelmiştir ki pekçok araştırmacı realizmi de kendi başına bir paradigma olarak veya geleneksel paradigmanın kendisi olarak görme eğilimindedir.²⁴ Bu anlamda realist paradigma da uluslararası meselelerin hiyerarşisi içinde ulusal güvenliğin genellikle listenin en üstünde olduğunu varsayar ve devletlerin egemenliklerinin karşı karşıya geldiği uluslararası arenada çatışmanın kaçınılmaz ve devamlı olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla askerî konuların dünya politikasına hükmettiğini ve gücün anahtar kavram olduğunu da ifade eder. Bu durumda, geleneksel-realist paradigmanın ana uğraş konusu gücün devletler arasındaki çatışmaları çözmeye kullanılıp kullanılmayacağı, daha doğrusu nasıl kullanılacağıdır. Geleneksel-realist paradigma dünyayı Waltz'un "üçüncü imaj" adını verdiği şekilde görür.²⁵ Devletler arasındaki ilişkilerle, devletlerin iç yapılanmaları ya da devlet içindeki birey ve gruplardan çok, uluslararası sistem düzeyinde ilgilenir. İnsanın doğasıyla (Waltz'un 1. imajı) ya da toplumun yapısıyla (Waltz'un 2. imajı) ilgili önermelere dayanan uluslararası ilişkiler varsayımları bu nedenle çoğunlukla geleneksel paradigmanın ilgi alanı dışında kalır.

Temel varsayımları bu şekilde özetlenebilecek olan geleneksel paradigma 1945 öncesi teorik düşünceyi egemenliği altına almıştır ve hatta büyük ölçüde 1950'lerin ortalarına kadar da etkili olmuştur. Her ne kadar bu tarihten sonra da geleneksel paradigmadan etkilenen uluslararası ilişkiler teorileri ortaya atılmışsa da,²⁶ geleneksel paradigmanın 1950 ve 1960'lardaki eleştirilerinden devleti bütüncül bir aktör olarak değil fakat bakanlıklar, çıkar grupları, yöneticiler, memurlar ve benzeri daha küçük parçaların karşılıklı bağımlılığından oluşan bir sistem olarak gören **pluralist paradigma** doğmuştur.²⁷ Bu paradigmaya göre, bir devletin beyanından bahsettiğimizde gerçekte devlet (veya daha doğru bir ifade ile onun hükümeti) adına beyanda bulunan bireylerden bahsediyoruzdur. Bu çerçevede, plüralist paradigmaya göre, devleti oluşturan çeşitli parçalar analitik olarak daha küçük parçalara ayrılabilir ve aralarındaki karmaşık etkileşim incelenebilir.

²³A. Lijphart "The Structures of the Theoretical Revolution in International Relations", *International Studies Quarterly*, C: 18, 1974, s. 54'e göre, her ne kadar Morgenthau yaklaşımını uluslararası ilişkilere yeni bir bakış açısı olarak sunuyorsa da, ortaya koyduğu şekli ile realizm, sadece geleneksel güç politikası yaklaşımı ile güç dengesi teorisinin rafine edilmiş hali ile yeniden sunulmasıdır ve idealist-realist tartışması da sadece geleneksel paradigmanın içindeki bir fikir ayrılığını temsil eder. İkisi arasındaki fark güç dengesi teorisi ile dünya devleti, dünya toplumu ve ortaklaşa güvenlik teorileri arasındaki farklılığa benzer bir yapıdadır. Burada adı geçen teorilerin kısa bir açıklaması için bu makalenin 17-19 sayfalarına bakınız.

²⁴T. L. Knutsen, *A History of International Relations Theory* (Manchester: Manchester University Press, 1992), s. 235.

²⁵Waltz, *Man, State and War*.

²⁶Örneğin Bkz. R. Aron "What is a Theory in International Relations", Farrel/Smith, *op. cit.*, ss. 1-22; R. Aron, "The Anarchical Order of Power", S. H. Hoffman (der.), *Conditions of World Order* (Boston: Houghton Mifflin, 1968); ve S. H. Hoffman, "International Systems and International Law", Knorr/Verba, *op. cit.*, ss. 205-237.

²⁷Knutsen, *op. cit.*, s. 235, bunu transaksyonel paradigma olarak adlandırıyor.

Öte yandan, plüralist paradigma, devletlerin uluslararası politikanın önemli aktörleri olduğu gerçeğini kabul etmekle beraber, bunların uluslararası politikadaki egemenliğinin, diğer etkili aktörlerin ortaya çıkışı ile birlikte, kırıldığını ve bu devlet-dışı aktörlerin de uluslararası ilişkiler analizlerinde göz ardı edilemeyeceklerini de savunur. Temel olarak, uluslararası politikanın askerî-güvenlik konularının hakimiyeti altında olduğu fikrini reddeder ve enformasyon, iletişim, refah gibi sosyal ve ekonomik meselelerle de ilgilenir. Bu nedenle, plüralistler için yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde çok çeşitli kamusal ve özel aktörlerin karşılıklı etkileşim halinde buldukları karmaşık bir süreç olarak gördükleri uluslararası politikanın ajandası oldukça geniştir. Bütün bu farklı etkileşimleri ortak bir perspektife sokmaya yardım eden kavram ise "pazarlık"tır. Global düzeyde var olan bu karşılıklı karmaşık bağımlılık ağında, her bir aktör (ki bu devletlerin yanı sıra uluslararası örgütleri, çok uluslu şirketleri vb.'ni kapsar) çatışma ve işbirliğinin birarada bulunduğu bir pazarlık süreci vasıtası ile kendi çıkarlarını ilerletmeye ve kazançlarını maksimuma ulaştırmaya çalışır. Pekçok plüralist insan etkileşimlerinin hızı ve kapsamı genişledikçe ve karşılıklı bağımlılık ağının karmaşıklığı artukça uluslararası çatışmanın da azalacağını ileri sürer.

Diğer taraftan, yine geleneksel-realist paradigmaya karşı çıkararak kendisine disiplinde yer bulmuş olan globalist paradigma ise geleneksel-realist paradigmanın hiçbir zaman gerçeklik ile tamamiyle örtüşmediğini ve özellikle içinde yaşadığımız karşılıklı bağımlılık çağında çağdaş gelişmeleri yorumlamakta yetersiz kaldığını ileri sürer. 1971'de Keohane/Nye'in *Transnational Relations and World Politics* kitabıyla temeli atılan globalist paradigma uluslararası ilişkiler analizine başlama noktası olarak devletler ve diğer varlıkların içerisinde karşılıklı etkileşimde buldukları global çerçeveyi alır.²⁸ Devletlerin dışa yönelik davranışlarını anlayabilmek için, öncelikle, sistemin yapısının belirli aktörleri belirli şekillerde davranmaları için nasıl şartlandığını veya yatkınlattığını anlamamız gerektiğini vurgular. Uluslararası ilişkilere tarihsel perspektiften bakmanın sadece faydalı değil, aynı zamanda zorunlu da olduğunu varsayar ve uluslararası sistemi şekillendirmiş olan geniş çaplı, uzun vadeli, güçleri tarihsel çerçevelerinde araştırarak sistemin temel dinamiklerini ve dolayısıyla sistemi şu anda oluşturan parçalarının karşılıklı etkileşimlerini anlamının mümkün olduğunu öne sürer. Devletler ile uluslararası örgütler ve diğer aktörlerin önemini yadsımamakla birlikte, globalist analizlerin odak noktası bunların ve diğer faktörlerin nasıl bazı devletler, sınıf veya elitlerce, kapitalist sistem aracılığı ile, diğerlerinin zararına faydalanmak için dominasyon mekanizması olarak kullanıldığıdır.

Globalistler, uluslararası sistemin dinamiklerini açıklamak sözkonusu olduğunda realist ve plüralistlerden daha çok oranda ekonomik faktörlerin önemini vurgularlar. "High politics / low politics" ayrımını reddederler ve sadece savaş ve barış meseleleriyle değil, aynı zamanda, örneğin, uluslararası hava güvenliği gibi daha dar kapsamlı konularla da ilgilenirler. Bu nedenle, realistlerin dünyası büyük oranda askerler, diplomatlar ve dış politika yapıcılarında oluşurken, globalistlerinkinde çok uluslu şirket yöneticileri, uluslararası sendika liderleri de yer bulurlar. Kısaca globalistler uluslararası ilişkiler çalışmalarında geleneksel paradigmacıardan daha geniş bir aktör grubunu ve araştırma konularını ele almayı tercih ederler.

²⁸R. O. Keohane ve J. S. Nye, (der.), *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971).

Globalist paradigma, uluslararası sistemi temel olarak ekonomik ifadelerle algılar; yani, özünde kapitalist olan ve merkez ile çevre denilen iki ana sınıf veya bölgeden oluşan bir sistem. Sistemin merkezindeki devletler zengin, çevredekiler fakirdir. İki bölge arasındaki ilişki merkezdekileri zenginleştirecek, çevredekileri daha da fakirleştirecek bir şekilde işleyen global işgücü dağılımınca ynlendirilmektedir. Bu nedenle, uluslararası sistemin temel özelliği sömürüye olanak sağlamasıdır. Zenginlerin zenginliğinin (ve tabii ki fakirlerin fakirliğinin) nedeni kaynakların çevreden merkeze aktarılmasıdır ve globalist paradigmaya göre refah ile fakirliğin global dağılımındaki adaletsizlik, uluslararası sistemin kendisi kadar eskidir. Bu nedenle globalist teorisyenlerin nihai hedefi dünyanın sömürülmüş ve fakirleştirilmiş topraklarının kurtarılmasıdır. Fakat, bu sömürünün dinamikleri işgücünün global paylaşımının bir parçası olduğundan, sistem değiştirilemez veya reforme edilemez. Bu nedenle dünya adaleti ve özgürlüğü için bütün sistem parçalarına ayrılmalı ve tamamen yenilenmelidir. Dolayısıyla, globalizm özünde bir devrimci değişim teorisidir. Bu açıdan bakıldığında bazılarının ayrı bir paradigma olarak sınıflandırdıkları Marksizm de pekala globalist paradigmanın içinde ele alınabilir.

Entelektüel kökenleri Karl Marx'a dayanan Marksist perspektif veya paradigma, çok genel olarak, kapitalist ekonomik sistemlerin işçi sınıfını sömüren işveren-yönetici sınıfını ortaya çıkardığını ve sınıf ayrımı ile bireysel mülkiyetin dünya çapında bir işçi devrimi ile ortadan kaldırılmasıyla birlikte ulusal hükümetlere ve ulus-devletlere artık ihtiyaç kalmayacağını ileri sürer. Bu aşamadan sonra herkesin ayrıcalıklarına değil, ihtiyaçlarına göre varlık elde edeceği uyum içinde yaşayan global bir komünist toplum oluşacaktı. Ne var ki kapitalizm Marx'ın tahmin ettiğinden daha uzun yaşadı ve bu da daha sonraki Marksistlerin teoriye yeni ayrıntular eklemelerine yol açtı. Bunlar, kapitalist devletlerin kendi ülkelerindeki sınıflararası tansiyonu diğer daha az gelişmiş ülkeleri sömürerek ortadan kaldırdığını ve ekonomik yıkımdan da ucuz yabancı işgücünü kullanarak ve yabancı pazarları ele geçirerek kurtulduklarını ne sürdüler. Marksistler de globalistler gibi çokuluslu şirketlerin ve elit grupların uluslarüstü işbirliğinin yayılma eğilimlerine dikkat çektiler, fakat globalistlerin aksine bunun zararlı yönlerini vurguladılar. Buna göre gelişmiş kapitalist devletlerin askerî liderleri ve işadamları daha az gelişmiş ülkelerdeki benzerleriyle ilişki halinde idiler. Bu çerçevede Marksistler uluslararası ilişkileri ulusal hükümetler veya ulus-devletler arası bir yarışmadan çok, zengin ile fakir sınıflar arası bir mücadele olarak gördüler. Marksist teorinin uluslararası ilişkilere bu alternatif bakış açısı dominant teoriden oldukça nemli bir ayrılığa işaret eder ve bu haliyle, ilerde de ele alacağımız gibi, 1970'lerden itibaren ortaya çıkan pekçok yaklaşımda etkisini gösterir.

Böylece kısaca özetlediğimiz paradigmanın, bireylerin dünya görüşlerini yapılandırmalarındaki önemini akılda tutarak, değişik insanlar ve kültürlerin kendi farklı tarihsel ve bireysel tecrübelerine dayanarak ürettikleri, olaylara bakışlarını farklılaştıran değişik mercıklere sahip olmalarından dolayı genellikle uluslararası ilişkilerin farklı ve çoğunlukla çatışan yorumlarının bulunduğu anlamak nemlidir. Örneğin, sömürgecilik tecrübесinden geçmiş pekçok Afrikalı veya Asyalı insanın dünyaya bakışına bir Amerikalıdan çok daha farklı varsayımlarla başlaması doğaldır. Amerikalılar uluslararası ilişkileri realist ve belki de idealist yaklaşımların çerçevesinden grmeye hazır iken, daha az gelişmiş bir ülkeden gelen bir gözlemcinin olayları daha çok Marksist paradigma açısından görmeye meyilli olması beklenebilir.

III- Uluslararası İlişkiler Çalışmalarının ve Yaklaşımlarının Gelişimi

Uluslararası ilişkiler disiplininin kökleri hakkında iki ayrı görüş geliştirilebilir:

a. Tarihsel Yaklaşım

Bu yaklaşım, disiplinin köklerini eski Yunanda M.Ö. 4. Yüzyılda Peleponnez Savaşları hakkında yazan **Thucydides'e** [MÖ. 460-400] kadar takip eder.²⁹ Thucydides tarihi olduğu anda, olduğu gibi yazıyordu ve yazdıklarının gelecekte dikkate alınacağını umuyordu. Konuştuğu Atinalı komutanlardan birinin "Komşular arasındaki düşmanlık bağımsızlığın ayrılmaz parçasıdır" ifadesi uluslararası ilişkilerde daha sonra geliştirilecek olan egemenlik ve anarşik uluslararası ortam kavramlarının ilkel köklerine işaret eder.³⁰ Thucydides'le birlikte aynı dönemlerde yazan **Mencius** ve **Kautilya** gibi düşünürler de bağılı oldukları yöneticilere, kontrol ettikleri devletin ötesindeki politikalarının yönetimi ile ilgili tavsiyelerde bulunmuşlardı.³¹

Daha sonraları Batı politik düşüncesinin hemen hemen bütün büyük ustalarının, Aristoteles, Augustinus, Machiavelli, Hobbes, Locke, Kant ve diğerlerinin, hep bu konuyla ilgili söyleyecek birşeyleri olmuştur. Ancak, bu dönemin en büyük özelliği, bu düşünürlerin uluslararası politikaya ne kadar az dikkat sarfetmiş olduklarıdır. Onların esas ilgi alanları hep iç politik dinamikler olmuştur. Fakat, yine de daha sonraları disiplinin temellerini oluşturacak birtakım söylemler de bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu dönemde disipline önemli katkılarda bulunan ilk düşünürler **Guicciardini** ve **Machiavelli** gibi İtalyan tarihçiler ile **Vitoria** gibi İberyalı hukukçulardı. "Devlet" ve "egemenlik" gibi kavramlar ilk olarak bu düşünürlerin eserlerinde daha sonra geliştirilecek olan ilkel tanımlarını buldular.

17. Yüzyıla gelindiğinde bu çerçevede devam eden tartışmalar, birtakım temel hukuki ve tarihsel kavramların daha geniş ve açıklayıcı seküler çerçeve ve düşünce sistemlerine uyarlanmaya başlamasıyla yeni bir soluk buldu. Örneğin, **Jean Bodin**, egemenliğin tanımlanması ile egemen aktörler arasındaki etkileşimler üzerine tartışmalar başlattı. Bu etkileşimin önemli bir özelliğinin, katkıda bulunan taraflar üzerinde herhangi bir nihai otoritenin olmaması ve dolayısıyla hiçbir hukuki aracının aralarındaki mücadeleye hakemlik etmek üzere müdahalede bulunamayacağı olduğunu gördü. Bu nedenle, bu tür bir ortamda, sistemin devamı için prenslerin sözlerini tutmaları şart oluyordu. Bir süre sonra Bodin'in bu gözlemlerinden **pacta sunt servanda** prensibi olarak szedilmeye başlandığında ise "egemenlik" kavramının oldukça kesin bir tanımlanması yapılmış oluyordu.

Benzer şekilde, **Thomas Hobbes** prensler arasındaki ilişkileri "toplumsal sözleşme" kavramı çerçevesinde ele aldı ve alakalı bir kavram olan sözleşme öncesi

²⁹Bkz. Knutsen, *op. cit.*

³⁰Aktaran Lijphart, *op. cit.*, ss. 43-44.

³¹Uluslararası ilişkilerle ilgili ilk temel kavramların oluşmaya başladığı bu dönemle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Knutsen, *op. cit.*, 1 ve 2. blümler; Lijphart, *op. cit.*, ve A. Lijphart (der.), *World Politics: The Writings of Theorists and Practitioners, Classical and Modern* (Boston: Allyn and Bacon, 1971).

anarşik doğal hal (*state of nature*) kavramını ilk defa devletler arası ilişkilere uyarladı. Egemen otoriteye sahip krallar ve şahıslar, "bağımsızlıklarından dolayı, sürekli devam eden kıskançlıklar ve savaş durumu demek olan, gladyatrlerin konumuna benzer bir doğal hal içindedirler".³² Bu uyarlama o zamandan beri uluslararası ilişkiler tartışmalarının merkezinde yer alacak kadar önemli bir kavramsal buluştu. Bu arada, **Jean-Jacques Rousseau** devletlerin anarşik uluslararası doğal halinden kaynaklanan güvenlik ikilemini vurguladığı **Savaş Hali** adlı kitabında "Devletler, diğerleri kendilerinden güçlü oldukça, kendilerini zayıf hissederler. Güvenlik ve korunma içgüdüğü kendisini komşularından daha güçlü hale getirmesini talep eder. Gücünü, diğerlerinin zararına olma durumu hariç, kullanamaz, artıramaz veya sağlamlaştırılmaz" diyordu.³³ Hobbes ve Rousseau'nun çizdiği kasvetli devletler arası ilişkiler figüründen hareket eden **Spinoza** ve **Pufendorff** gibi birtakım sosyal teorisyenler de uluslararası politikanın karamsar, dışı dış, göze göz imajı üzerine yorumlarda bulunurlarken, **William Pen**, **Duc de Sally**, **Abbé Saint-Pierre**, **Jeremy Betham** gibileri de egemen prensler arası ilişkilerin değil, fakat insanlararası ahenk ve işbirliğinin egemen olduğu iyimser bir uluslararası ilişkiler figürü çiziyorlardı. Bu bağlamda, örneğin **Emeric Crucé**, uluslararası etkileşimi aralarında işbirliği ve ahenk bulunan rasyonel bireyler, meğın kendi çıkarları peşinde koşan tüccarlar arası ilişkiler olarak ele almaktaydı.

Bu arada birkısım 17. Yüzyıl teorisyeni ise Hobbes'un karamsarlığı ile Crucé'nin iyimserliği arasında bir orta yolu tercih etmekteydiler. Örneğin, **Hugo Grotius** uluslararası etkileşimlerin temelde anarşik olduğunu, fakat mantık, ortak çıkarlar ve barışçı ilişkiler alışkanlığı üzerine kurulu bir uluslararası hukuk kodunun oluşturulmasıyla bunun oldukça düzenlenebileceğini söylüyordu.

Devletler arası etkileşimle ilgili bu temel görüşler ertesi yüzyılda da, her ne kadar dönemin gerçekleri ve entelektüel kavramları ile bezenseler de, çoğunlukla benzer temalarla tartışılmaya devam edildi. Bu dönemdeki uluslararası ilişkilerle ilgili teorileri en iyi yansıtan ve uzun süre uluslararası ilişkiler düşününü egemenliği altında tutan görüş, geleneksel güç dengesi argümanlarından oluşmaktaydı.

Güç dengesi kuramı en önemli, en etkili ve en fazla sayıda düşünürü etrafında toplamış olan klasik teoridir. Güç dengesi teorisi aynı zamanda, uluslararası ilişkilerin en üst düzeyde teorik gelişmeyi gösteren klasik düşündür. İlk versiyonları ikili-denge üzerinde dururken, daha sonraki versiyonları çoklu-denge kavramını getirdiler ve bir süre sonra da "dengeleyici" kavramı kullanılmaya başlandı.³⁴ Bu teori, doğa halinin mutlaka savaş hali demek olmadığını gösterme çabası olarak görülebilir. Buna göre, devletlerin güvenlik ikilemlerince zorlandıkları güç mücadelesi kaçınılmaz çatışma yerine aralarında genel bir dengeye (*equilibrium*) yol açma eğilimindedir.

Güç dengesinin yanı sıra, bu dönemde uluslararası ilişkilere farklı açılardan bakan bazı düşünürler ise uluslararası anarşiyi önlemenin yolu olarak dünya devletini gördüler. **Dünya devleti teorisi**, geleneksel paradigmanın uluslararası ilişkiler doğa halindedir önermesinden hareketle, eğer anarşi uluslararası çatışmanın nedeni ise, istenmeyen bu

³² Aktaran Lijphart, *World Politics*, s. 53.

³³ *Ibid.*, s. 44.

³⁴ E. B. Hass, "The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda?", *World Politics*, C. 5, Temmuz 1953, s. 458.

durumdan kurtulmanın yolu çatışmaya neden olan çeşitli egemenlik odaklarını ortadan kaldıracak ve dünya çapında tek bir egemen varlık kuracak olan, devletler arası bir toplumsal sözleşmenin yapılmasıdır, sonucuna varır. Bu teorisinin en mükemmel örneği Dante'nin monarşik dünya devletinde görülebilir.³⁵ Dante burada tündengelim metoduyla bütün uluslararası çatışmaları dolaylı veya dolaysız olarak kararlarıyla çözecek bir yargıca, ki bu nihai analizde dünyanın monarkı veya imparatorudur, ihtiyaç olduğunu söylüyor. Her ne kadar Dante'nin fikirleri klasik yazarların çoğu tarafından, hatta toplumsal sözleşmeye inananlarca bile kabul edilmemiş, potansiyel olarak kişisel özgürlüklerle bağdaşmayacak kadar güçlü (Erasmus ve Kant) veya etkili bir kontrol için çok geniş ve hantal (Grotius) olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle de gelişmemişse de, Bull'un da ifade ettiği gibi, "Egemen devletler sistemi konusundaki rahatsızlık duygusu Batı düşününün temelinde olduğu için, dünya devleti kavramı uluslararası ilişkilerin neredeyse bütün teorik araştırmalarında, geri planda da olsa, yerini almıştır."³⁶

Bu dönemde gelişen, daha önce belirttiğimiz gibi, geleneksel paradigmaya dayanan üçüncü teori ise anarşik uluslararası sistemde düzen ve barış sorununu ele alırken güç dengesi kavramının dengeye yol açan otomatik "görünmez el" kavramını reddeder ve devletlerin saldırgan karşı ortak tavır almak için resmî anlaşmaya varmaları gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla ya saldırgan saldırıdan vazgeçecektir ya da karşı koyamayacağı kadar büyük bir güç tarafından cezalandırılacaktır. İlk belirgin örneklerini William Penn'in yazıları ile Kant'ın "sonsuz barış" planında bulabileceğimiz ortaklaşa güvenlik teorisi uzun zaman güç dengesi kavramının gölgesinde kaldı ve ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra Woodrow Wilson'ın idealizminin ortaya çıkarttığı Milletler Cemiyeti'yle, sonuçta başarılı olmuş olsun veya olmasın, uygulamadaki ilk gerçek şansını elde etti.

Bu üç klasik teori de uluslararası ilişkilerin geleneksel paradigmasına dayanır, dolayısıyla ortak yanları zıtlıklarından çok daha fazladır. Hatta Claude güç dengesi, ortaklaşa güvenlik ve dünya devletini merkezî güç ve otoritenin minimumdan maksimuma uzanan bir sürecin birbirini takip eden noktaları olarak algılar.³⁷ Bu dönemde geleneksel paradigmanın bir ölçüde dışında kalmış, daha az etkili olmuş birtakım teoriler de vardır. Örneğin, esas itibarıyla klasik uluslararası hukukçuların yazılarında ortaya konan dünya toplumu teorisi, ortak bir moral ve hukukî normlar çerçevesinin varlığını vurgular ve dünyayı sınırlı da olsa belirli değerler üzerinde konsensusa ulaşmış devletler topluluğu olarak görür.³⁸

Bu kavramsal yapıdan iki ayrı düşünce okulu belirdi. Daha etkili olanı uluslararası anarşi kavramının bir başkası ile değiştirilmesini değil, fakat sadece tadilatını gerektiriyordu. Pufendorff'un da aralarında bulunduğu bu grüşü savunanlar hem devlet egemenliği hem de uluslararası doğa hali imajını açıkça kabul etmekteydiler. Fakat, bunlar için uluslararası ilişkiler çıplak bir güç mücadelesi değildi ve ahlâkî ve hukukî

³⁵Bkz. Lijphart, *World Politics*, s. 64.

³⁶H. Bull, "Society and Anarchy in International Relations", Butterfield/Wight, *op. cit.*, s. 36.

³⁷I. J. Claude, Jr., *Power and International Relations* (New York: Random House, 1962), s. 9.

³⁸M. Wight, "Western Values in International Relations", Butterfield/Wight, *op. cit.*, ss. 89-131.

normlarla yumuşatılmıştı. Bunların uluslararası anarşi grüşü de Hobbes'un sürekli savaş halinden çok Locke'un görelî barışçı ve düzenli doğa halini andırıyordu.³⁹

Dünya toplumu kavramına dayanan ikinci düşünce okulu ise uluslararası hukukun Grotius'a kadar uzanan geleneğinde ifadesini bulmuştur. Grotius'un görüşleri uluslararası normatif konsensusu, Locke'un tanımladığı şekilde bile olsa, doğa hali imajını bertaraf edecek kadar güçlü ve yaygın olarak grdüğü için geleneksel paradigmadan önemli bir ayrılığı temsil eder. Fakat her ne kadar geleneksel paradigmanın merkezinde bulunan ulusal ile uluslararası politika arasındaki nitelik farkı kavramını reddediyorsa da, onun uluslararası toplumda savaşın rolüyle ilgili analiz ve tavsiyeleri geleneksel paradigmanın teorilerinden birinin (ortaklaşa güvenlik) temel öğretilerini yansıtır. Grotius'un haklı savaş (just war) öğretisi savaşın haklı nedenlerinin sadece meşru müdafaa, cezalandırma ve mülkiyetin geri kazanılması olduğunu ifade eder. Bu aynen ortaklaşa güvenlikte olduğu gibi, iki çeşit savaş olduğu anlamına gelir: hukuka aykırı savaşlar ve hukuku uygulamaya çalışan savaşlar. Bir silahlı çatışmanın taraflarından birisi haklı nedene sahip ise, diğer bütün devletler onun yardımına gelme hakkına sahiptirler. Hatta tarafsız devletler bile kesin tarafsızlığı sağlamak zorunda değildirlir; haklı taraf lehine ayırım yapmalıdırlar.⁴⁰

Grotius'un görüşleri ile ortaklaşa güvenlik teorisi arasındaki temel farklılığa gelinece, Grotius'a göre devletler bir mütecavize karşı ortak yaptırımında bulunma hakkına sahiptirler, fakat tarafsız da kalabilirler. Ortaklaşa güvenlik ise ortak zorlama hareketlerine katılmayı görev sayar ve tarafsızlığın her çeşidini devre dışı bırakır. Yine de bu iki teori, paradigmatik kkenlerinin farklı olmasına rağmen, benzer sonuçlara ulaşırlar.

Uluslararası ilişkilerle ilgili 19. Yüzyıl spekülasyonları ise insan topluluklarının "gelişme" ve "evrim"ini vurguladıkları ölçüde daha öncekilerden ayrılıyorlardı. Fakat, uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki esas nemli sıçrama 1900'ler civarında modernlikten çağdaşlığa geçiş aşamasında ortaya çıktı. Ancak bu pek de belirgin bir kopma şeklinde olmadı ve uluslararası ilişkiler çalışmaları I. Dünya Savaşı'ndan sonra akademik bir disiplin olarak ortaya çıktığında, hâlâ 19. Yüzyıl teorilerinin temel kavramlarınca yönlendirilmekteydi. İlk başlarda Aydınlanma'nın iyimser ve idealist etkileri belirgin iken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu güç teorilerinin katı duvarlarıyla şekillenir hale geldi. 1950'ler ve 60'lar ise "modernleşme" ve "gelişme" gibi 19. Yüzyıl kavramlarıyla yumuşatılmış gevşek bir realist bakış açısı gördü. Fakat, savaş sonrası tartışmalar giderek 16. Yüzyılı andıran, parçalanmış ve çeşitli prensipler arasında bölünmüş bir atmosferin hakim olduğu bir disiplinde yapılmaya başlandı.

Bu arada, paralel bir gelişme, uluslararası ilişkilerin siyasi tarih disipliniyle birlikte ele alınmasıydı. Aslında, çok eski zamanlardan beri akademisyenler ve devlet adamları bugünü anlayabilmek için geçmişî öğrenmeye çalışmışlardır. Modern siyasi tarih de önemli diplomatik olayların meydana geldiği belirli dnemlerin ayrıntılı anlatımı yoluyla ulusal amaç, güç dengesi gibi daha çok uluslararası ilişkilerin konusu olan kavramların altında yatan gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Fakat, her ne kadar bu

³⁹Her ne kadar Lock da Hobbes gibi devletlerarası ilişkileri "doğa hali" kavramı ile açıklarsa da, ondan farklı olarak bunun sürekli bir savaş hali olduğunu düşünmez.

⁴⁰H. Bull, "The Grotian Conception of International Society", Butterfield/Wight, *ibid.*, ss. 51-73.

dönem disiplinin gelişimi içinde önemli ve gerekli bir basamaksa da, daha sonraları uluslararası politikanın anlaşılabilmesi için tarihsel oryantasyonun tek başına yeterli kavramsal çerçeveleri geliştiremediği anlaşıldı. Yine de uluslararası ilişkiler 20. Yüzyılda ayrı bir akademik disiplin olarak ortaya çıktığında, siyasi tarihin etkileri açıkça grüliyordu ve ilk uluslararası politika kürsüsü 1919'da İngiltere'de Wales Üniversitesi'nde kurulduğunda, kürsünün başına getirilen ilk iki kişinin, Prof. Zimmern ve Prof. Webster'in önemli tarihçiler olmaları da herhalde bir rastlantı değildi.⁴¹

1970'lerden beri ise uluslararası ilişkiler birbiriyle yarışan ve sayıları giderek artan yaklaşımlar arasında, deyim yerinde ise, tamamen atomlarına ayrılmış durumda. 1980'ler boyunca ve özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da disiplin her zamankinden daha fazla kırılgan ve parçalanmış bir şekilde nereye gittiği belli olmayan bir yöne doğru gelişimine veya değişimine devam ediyor. Ancak, disiplinin bu dönemlerdeki gelişiminin, tarihin derinliklerine fazla uzanmayan, modern bir yaklaşımla incelemesinde fayda olduğu inancındayım.

b. Modern Yaklaşım

Disiplinin kökleri hakkındaki bu ikinci grüş, uluslararası ilişkiler çalışmalarının temellerini I Dünya Savaşı'na kadar takip eder. Bu dönemi herbirinde uluslararası ilişkiler çalışmalarında yeni bir ana trendin yakalandığı çeşitli safhalara ayırabiliriz;

1. İdealizm (~1919-1940), örn: Mitrany: **A Working Peace System**;
2. Realizm (~1930'lar-1960'lar), örn: Morgenthau: **Politics Among Nations**;
3. Davranışsalcılık (~1960'lar), örn: Shelling: **Strategy of Conflict**;
4. Parçalanma/Yarışan Paradigmaların Doğuşu (~1970'ler);
 - . Dış Politika Analizi, örn: Allison: **Essence of Decision**;
 - . Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politigi, örn: Keohane/Nye: **Power And Interdependence**; Wallerstein: **The Capitalist World Economy**;
 - . Neo-Realizm ve Diğerleri (~1975-....), örn: Tucker: **The Inequality of Nations**; Waltz: **Theory of International Politics**;
5. Pozitivizm-Sonrası Çağdaş Uluslararası İlişkiler (~1980-....);
 - . Eleştirel Teori, Örn: Cox: **Production, Power and World Order**;
 - . Postmodern Uluslararası İlişkiler Okumalar, Örn: Ashley/Walker: **Speaking The Language of Exile**; Derian/Shapiro: **International/Intertextual Relations**;

⁴¹Çağdaş uluslararası ilişkilerde siyasi tarih yaklaşımıyla yapılan önemli bir çalışma için bkz. A. J. P. Taylor, **The Origins of the Second World War** (London: Penguin Books, 1964).

--. Feminist Yaklaşımlar, örn: Tickner: **Gender in International Relations;**

--. Barış ve Güvenlik Çalışmaları, örn: Galtung: **Essays in Peace Research.**

Bu safhalar disiplindeki kesin ayırımları göstermiyor, çünkü hakim olan yaklaşımların herbiri bu safhalardan daha uzun süre birbirlerine paralel olarak gelişmeye devam etmişlerdir. Her biri vurguladığı konular ve olayları açıklamakta kullandıkları araçlar ile analiz metodları vasıtalarıyla diğerlerinden ayrılır. Disiplinle ilgili farklı sorular sorup, farklı sonuçlara ulaşırlar. Ama yine de herbiri ayrı ayrı uluslararası ilişkiler disiplinine katkıda bulunmaya devam etmektedirler.

Şunu unutmamak lazım ki, uluslararası ilişkiler disiplini önceden belirlenmiş bir konu-bütünlüğü çerçevesinde sürekli toplanan bilgilerin biraraya gelmesiyle büyüyen, gelişen bir bilim dalı değil. Daha çok, aynı anda birbirinden farklı konuların, birbirinden daha farklı açıklamalarının sürekli bir çatışma ve çekişme içinde oldukları bir alan. Benzer şekilde, dünya politikası ve komşu disiplinlerdeki yönelimler daha önce hem kullanışlı hem de entelektüel olarak geçerli görülen yaklaşımları geçersiz kıldığında, temel yeniden gözden geçirmelere tanık olmuş bir alan. Bu nedenle uluslararası ilişkiler teorisini geçmişten çekirdek olarak alıp olgunluğa erişinceye kadar geçirdiği safhaları açıklayıcı bir prensipler dizisi halinde sunamayız. Yapılabilecek olan, geçmiş gözlemcilerin uluslararası politikanın doğası ve mantığını anlamak için kullandıkları farklı ve dağınık yolları ve metodları gözler önüne sermek. Bizim temsili safhalarımızın da böyle bir amaçtan öte bir hedefi yok.

1. İdealist Dünya Görüşü

Uluslararası ilişkilerin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkışı Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuyla aynı zamana rastlar. Yeni örgütün eski usul uluslararası politikayı ortadan kaldırarak uluslararası ilişkileri tamamen değiştirmesi ve devamlı barışı yaratacak şartları hazırlaması bekleniyordu. Dönemin akademisyenlerinin de bu arzuların etkilenmemesi olanaksızdı. Uluslararası ilişkilerin bir akademik disiplin olarak doğuşunu değerlendirirken kesinlikle unutulmaması gereken şey, bu disiplinin dünya politikasını anlamak ve dolayısıyla gelecek savaşları nlemek için kontrol yolları bulma arzusundan kaynaklandığıdır. Bu nedenle ilk uluslararası ilişkiler kürsüsünü kurmak üzere Wales Üniversitesi'ne verilen başvuru mektubunda yeni disiplinin amacının, "Milletler Cemiyeti projesi tarafından vurgulanan hukuk, politika, etik ve ekonomi ile ilgili problemlerin araştırılması ve farklı medeniyetler arasındaki anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunulması" olarak belirtilmesi hiç şaşırtıcı değildi.

Atlantik'in öteki yakasında ise, Amerikan liberal uluslararasıçılık geleneğinden gelen görüşlerin, o sıralarda bu grubun başını çeken **Woodrow Wilson**'ın Milletler Cemiyeti fikirleriyle kaynaşması sonucu ortaya çıkan ve daha sonraları **idealistler** olarak adlandırılacak olan bir grup düşünür de, aynı sıralarda, uluslararası ilişkilerin diğer pekçok gözlemcisi gibi, milletler arasındaki çatışmayı en aza indirmeye, işbirliğini ise en üst seviyeye çıkartma ile meşgul olmaktadır. İdealistleri diğerlerinden ayıran, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler gibi uluslararası ilişkilerin hukukî-resmî yönleri ile insan hakları gibi moral yönleri üzerinde dikkatlerini yoğunlaştırma

eğilimleriydi.⁴² İdealistler, I. Dünya Savaşı'nın hatalarından bu tür bir yıkımın yeniden yaşanmaması için neler yapılması gerektiğini öğrendiklerini söyleyerek ne çıktılar. Onlara göre, hukuka saygı, ortak evrensel değerler ve Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütlerin gelişmesine dayanan yeni bir dünya düzeni kurulmalıydı.

Aşağı yukarı iki savaş arası dönemi kapsayan, uluslararası ilişkilerin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı bu ilk dönemlerde, akademisyenler, görüldüğü üzere, oldukça iyimserdiler ve gerçekten de 1919'da Wales Üniversitesi'ne verilen mektuptaki sözlerine sadık kaldılar. Dünyanın gerçekte nasıl olduğundan çok, nasıl olması gerektiğiyle ilgilenen ve ikisi arasındaki farkı hem teoride hem de pratikte ayıramayacak kadar ahlakçı, devletlere neler yapmaları gerektiğini söyleyecek ve yaptıklarını koydukları kurallar çerçevesinde değerlendirecek kadar hukukçu ve diğer bilim dallarından yeni ve farklı bir bütün oluşturmak üzere düşün aldıkları kavramlar konusunda oldukça eklektik idiler. Fakat II. Dünya Savaşı'nı ngrme ve engellemedeki başarısızlıkları idealistlerin sonunu hazırladı ve 1945'den hemen sonra realist yaklaşımın uluslararası ilişkilere uygulanmasının yolunu açtı.

2. Realist Yaklaşım

1930'lardan itibaren gelişme gösteren dünyadaki politik karmaşa, diktatörlerin çeşitli ülkelerde hızla yönetimi ele geçirmeleri ve Milletler Cemiyeti'nin uluslararası gelişmeler karşısındaki etkisizliği, genel olarak düşünürler ve özellikle de uluslararası ilişkilere ilgilenenler arasında umutsuzluk ve sinizizm duyguları yaratmıştı. Sistemden duyulan hayal kırıklığı özellikle Amerikalı düşünürler arasında göze çarpmaktaydı. Yaygın olan kanı idealist reformcuların inançlarında yanılmış oldukları yönündeydi. Bireyler ne mükemmeldiler, ne de mükemmelleştirilebilirlerdi ve ahlakın uluslararası ilişkiler araştırma ve uygulamalarında herhangi bir rolü olamazdı. Örgütler ise savaş tehdidi tamamen ortadan kaldırılmadan reforme edilemezlerdi. Genellikle askerî güçle özdeşleştirilen "güç" ulus-devletlerin aralarındaki ilişkilerde tek mutlaklık olarak görülmeye başlanmıştı. Bu bağlamda güç politikalarının da amoral veya irrasyonel değil, fakat kaçınılmaz oldukları kabul edilmekteydi.

Akademik çevrede ise, idealistler kendi fikirlerinin iki savaş arası dönemde tamamiyle uygulanmadığını ve dolayısıyla test edilmediklerini savunurlarken, E. H. Carr test edildiklerini, fakat Avrupa'nın tamamını ve dünyanın yarısını çiğneyip geçen ordulara karşı duramadıklarını silyordu.⁴³

Her ne kadar realizmin entelektüel kökenleri 16. Yüzyılda Prens'i yazan Machiavelli'ye kadar uzatılabilirse ve her ne kadar Carr idealistlere saldırının öncülüğünü yapmışsa da, uluslararası ilişkilerde II. Dünya Savaşı'ndan sonra beliren realist düşünceye en büyük entelektüel destek, daha sonraları realist okulun babası olarak da anılacak olan Hans J. Morgenthau'nun 1948'de yayınlanan ve uluslararası ilişkilere daha kavramsal bir yaklaşım getiren kitabı *Politics Among Nations*'dan

⁴²Pearson/Rochester, op. cit.

⁴³Carr, op. cit.

geldi.⁴⁴ Burada Morgenthau, insan davranışlarının ve dolayısıyla devletlerin davranışlarının açıklanmasında güce ulaşma mücadelesinin nemini vurgulamaktaydı.

Daha sonraları Henry Kissinger, George Kennan ve Kenneth Waltz gibi ABD kökenli yazarların Morgenthau'ya destek oldukları realist okul da, en az idealistler kadar, çatışmaların önlenmesi sorunuyla ilgiliydi.⁴⁵ Fakat, realistler, uluslararası ilişkileri neredeyse tamamıyla ulus-devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesi olarak gördüklerinden dolayı, uluslararası hukuk ve örgütlerin etkisi ve mümkün olan uluslararası işbirliğinin çapı konularında daha az iyimserdiler. Bir realist için bütün ülkelerin nihai hedefi düşman ve anarşik ortamda güvenliğini sağlamaktır. Bu nedenle bütün politikaları ulusal güvenliği sağlayacak güç hesaplarıyla belirlenir. Durumlarından memnun olan devletler dış politikalarında statükoyu korumaya çalışırlarken, memnun olmayanlar ise yayılmacı dış politika izlerler. Real-politiğin gerçeklerine bağlı olarak ittifaklar yapılır ve bozulur, dostluklar kurulur veya eski dostlar reddedilebilir.

Bu arada Atlantik'in Avrupa yakasındaki paralel bir akımın üyeleri ise (bunlar daha sonraları İngiliz Okulu olarak anıldılar) özellikle uluslararası sistemin ne kadar anarşik olduğunu ve merkezî bir kural koyucu olmadığını vurguluyorlardı.⁴⁶ Ancak bunlar uluslararası ilişkileri doğrudan kaos olarak değil, fakat bir çeşit "toplum", yani belirli teamüllere göre etkileşim içinde olan devletler grubu olarak gördüler. Bu teamüller, diplomasi, uluslararası hukuk, güç dengesi, büyük güçlerin etkileri ve belki de en tartışmalı olarak "savaş"ın kendisi idi.

Realistlerin uluslararası hukuk ve örgütler gibi konulardan çok askerî strateji, ulusal gücün elemanları, diplomasi ve devlet yönetiminin diğer araçları ile ulusal çıkarların doğası üzerinde yoğunlaşmaları, tarihsel perspektiften baktığımızda, pek de şaşırtıcı değil. Bunlar II. Dünya Savaşı'ndan kendi derslerini aldıklarını söylüyorlardı. Buna göre gelecekteki savaşları önlemenin yolu resmî-hukukî yapılanmalar veya ahlakî kurallara dayanmak değil, olası saldırganları caydıracak bir güç dengesi veya dünyanın polisliği yapmaya arzulu olan bir güçler uyumuna (concert of powers) dayanmaktı. Bu fikirlerin akademik çevrede çekiciliği o kadar fazlaydı ki, uluslararası ilişkilerin 1945'den sonra akademik bir disiplin olarak giderek belirginleşmesiyle birlikte, realizm bu alanın tek değilse bile dominant yaklaşımı haline geldi. Aslında araştırmacılar daha sonraları Morgenthau'nun klasik realizmine ikinci defa baktıklarında, bu "realizmin" özünde insan dürtüleri hakkında karamsarlık ve siniklikten başka bir şey olmadığını

⁴⁴H. J. Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Alfred Knopf, 1948). Türkçesi: B. Oran ve Ü. Oskay (çev.), *Uluslararası Politika* (Ankara: Türk Siyasî İlimler Derneği, 1970).

⁴⁵A. H. Kissinger, *A World Restored* (Boston: Houghton Mifflin, 1957) ve *American Foreign Policy: Three Essays* (New York: W. W. Norton, 1969); Waltz, *Theory of International Politics*; G. F. Kennan, *American Diplomacy, 1900-1950* (Chicago University Press, 1951).

⁴⁶F. Northedge, *The International Political System* (London: Faber & Faber, 1976); Bull, *Anarchical Society*; A. James, *Sovereign Statehood* (London: Allen & Unwin, 1986); MacKinlay/Little, *op. cit.*; M. Donelan, *Elements of International Political Theory* (Oxford: Clarendon, 1990); J. Mayal, *Nationalism and International Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); A. Watson, *The Evolution of International Society* (London: Routledge, 1992); ve Wight, *International Theory*.

gördüler. Buradan hareketle politik realizmi de devlet dışındaki aktörlerin önemini yadsıması, askeri güç ile özdeşleştirdiği güç kavramıyla aşırı meşguliyeti, devletlerin giderek artan karşılıklı bağımlılığını gözden kaçırmayı ve dünyayı sadece benzer ulus-devletlerden oluşan homojen bir yapıda görmüş olması açılarından eleştirdiler. Ancak yine de, özellikle Soğuk Savaşın belirgin şekilde hissedildiği 1950'ler boyunca, bunların hiç biri sorgulanmadı ve o günkü ortamda güç teorileri uluslararası ilişkilerin açıklanmasında oldukça doğal görüldüler.

Bu arada, realist düşüncenin uluslararası ilişkiler disiplinine belki de en önemli katkısı, Morgenthau'nun metodoloji olarak uluslararası ilişkileri kurumlar veya olaylardan çok kavramlar aracılığıyla incelemenin öncülüğünü yapmasıdır. Morgenthau, öncelikle, siyasî tarihin ve güncel olayların tanımlanmasına ve anlatılmasına dayanan araştırmayı reddetti. Bunun yerine tarihten, realistlerin "kanunlar" dedikleri genel kalıpları elde etmeye çalışan bir araştırma şekli oluşturdu. Bundan sonra araştırmalar olayların nasıl ortaya çıktığının anlatılmasından çok, niçin böyle olduklarının açıklanması üzerinde odaklaştılar. Benzer şekilde, Carr da disiplinin politika tavsiyeleri yapmak için kullanılmasından önce uluslararası politikanın temel kanunlarını anlaması ve açıklaması gerektiğini ileri sürerek normatif ve hukuksal analizi de disiplinin periferisine itti. Onların başlattığı bu süreç uluslararası ilişkileri geleneksel alanlar olan tarih, hukuk ve felsefeden daha da uzaklaştırırken, devletlerin çeşitli davranışlarının nedenlerinin araştırılmasında sosyoloji, ekonomi ve psikoloji gibi diğer sosyal bilimlere yaklaştırmıştır.

3. Davranışsalcı Başkaldırı

1960'ların başlarından itibaren realizmin baskın konumuna karşı meydan okuyan düşünürler ortaya çıkmaya başladı.⁴⁷ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, çeşitli akademisyenler, özellikle, realizmin "Uluslararası sistem güç için mücadele eden devletlerden oluşur" fikrini sorgulamaya başladılar. Bunlar tek bir politik aktöre odaklanmayı ve devletin bütüncül-rasyonel bir aktör olduğu varsayımını sorguladılar. Güç konusunda sabit fikirli davranıldığını ve uluslararası politikaya etkide bulunan güvenlik-dışı çeşitli faktörlerin aşırı basitleştirildiğini savundular. Bir kısım akademisyen de realist varsayımlar test edildikçe, bunları destekleyecek çok az sistematik delilin ortaya çıkması ve bunların gerisindeki mantığın çoğunlukla muğlak ve kesinlikten uzak olarak belirmesi konusunda endişelerini belirttiler. Bütün bu eleştirilerin sonucunda, özellikle davranışsalcı (behaviouralist) okul, sosyal bilimlerin diğer dallarında da olduğu gibi, ortodoks uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına hem *metodolojik* hem de *kavramsal* düzeyde alternatif olarak belirdi.

Takip eden tartışmanın, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, özellikle metodolojik kısmı oldukça sert ve acımasızdı. Aslında tartışma realistleri de aşırıyor, davranışsalcı yaklaşımın toptan **gelenekçiler** diye adlandırdığı realist ve idealistlerin metodolojisine yöneliyordu. Tartışmada, temsilcilerinin büyük kısmını Amerikalı akademisyenlerin oluşturduğu "bilimsel-davranışsalcı" uluslararası ilişkiler okulu gelenekçilerin ortodoks araştırma tekniklerinden uzaklaşp, yeni ölçülebilir ve gözlemlenebilir değişkenleri

⁴⁷ Realist varsayımların oldukça ayrıntılı ve kuvvetli bir eleştirisi için bkz. J. Rosenberg, "What's the Matter with Realism", *Review of International Studies*, C. 16 (3), Ekim 1990.

incelemeye yönelirken,⁴⁸ züine daha sadık kalan İngiliz okulu ise Amerikan politik bilimcilerin yanlılıkla "bilimsel" diye adlandırdıkları, aslında "pespaye" yaklaşımlarına karşı kanaat ve tarihi veri kabul ederek yerini korudu.⁴⁹

Davranışsalci-gelenekçi tartışmasının ayrıntılarına burada tekrar girmeyeceğim, ancak şunu söylemek yeterlidir ki davranışsalci ataktan realizm büyük darbe alarak çıktı ve yıkılmadıysa da uluslararası ilişkiler disiplinindeki tek egemen düşünce sistemi olma konumunu diğerleriyle paylaşmak zorunluluğuyla karşı karşıya geldi.

Bu arada, uluslararası ilişkilerde geleneksel paradigmaya meydan okuyan davranışsalci yaklaşımın, uzun vadede, üç önemli açıdan başarısız olduğunu da vurgulamak gerekir. Öncelikle, realizm ve daha sonraki varyantı neo-realizm uluslararası ilişkilerin akademik ve siyasa-bağlantılı (**policy-related**) çalışmalarında egemen yaklaşım olarak kaldı. Gerçekten de neredeyse diğer bütün yaklaşımlar şu ya da bu şekilde basitçe realizmin eleştirileriydiler veya onun eleştirilerinden yola çıkarak geliştirilen yaklaşımlardı. İkinci olarak, davranışsalcılık tarafından atılan teorik meydan okumanın kendisi, yani "devlet" in bilim-öncesi (**pre-scientific**) çalışmalarını ve diğer konvansiyonel tarihsel kavramları yeni bilimsel teorilerle değiştirme iddiası da, yeterince ileri götürülemedi. Çünkü devletle ilgili alternatif bir teori geliştirilemedi. Son olarak, veri toplamanın gücüne dayanarak yeni teorik sonuçlar ortaya çıkartılacağı sözünün de hiçbir zaman yerine getirilemediğini vurgulamak gerekir.

4. Parçalanma ve Yeni Paradigmaların Doğuşu: 1970'lerden Beri Uluslararası İlişkiler

1960'larda davranışsalci ekolün geleneksel yaklaşıma başkaldırısı başlayan süreçte realist paradigmanın uluslararası ilişkiler disiplinindeki tekelci rolü 1970'lere doğru önce plüralist ve sonra da globalist paradigmalara sarsıldı. Bu sürecin sonucunda uluslararası ilişkiler araştırmalarının 1970'lerde giderek daha fazla global bağımlılık (**dependency**) ve/veya karşılıklı bağımlılık (**interdependency**) kavramlarıyla ve bunların dünya politikası üzerindeki etkilerinin araştırılmasıyla ilgilenmeye başladıklarını görüyoruz. Buna bağlı olarak, uluslararası ilişkilerde devletin rolü, uluslararası işbirliğinin doğası ve belki de en önemlisi, global ajandada ekonomik ve sosyal önceliklerin diplomatik ve askeri önceliklere göre göreceli konumları yeniden incelenmeye başlandı.

Bu yeni düşünce tarzı zamanla kaçınılmaz olarak politika ve ekonomi ilişkisinin dünya politikasındaki yerinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Buradan hareketle, daha sonraki diğer transnasyonal ve sistemsel teoriler hakkındaki çalışmaların da katkısıyla uluslararası ilişkiler disiplini içinde önemli alt-disiplinler gelişti. Bunlardan iki

⁴⁸K. W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1953); ve J. N. Rosenau (ed.), *Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems* (New York: Free press, 1969)'da geleneksel devletten devlete ilişkileri by-pass eden toplumlararası gayri resmî ilişkiler üzerinde yoğunlaşırken, M. Kaplan, *System and Process in International Politics* (New York: Wiley, 1957)'de uluslararası sistemlerle ilgili daha "bilimsel" teoriler geliştirdi.

⁴⁹İki okul arasındaki tartışma Knorr/Rosenau, *op. cit.*'le başladı. Ayrıca bu konuda Rosenau ve Northedge arasında yapılan ateşli tartışma için bkz. *Millenium*, C. 5 (1), 1976.

tanesi özel dikkat gerektirecek kadar önemlidir: dış politika analizi ve uluslararası ilişkilerin ekonomi-politiği.

--. Dış Politika Analizi

Dış politika analizi ve özellikle dış politika çıktı ve kararlarını belirleyen faktörlerin araştırılması konusu (yani karar-verme kuramının uluslararası ilişkilere uygulanması), oldukça iddialı ve pekçok açıdan realizmin temel prensiplerine başarılı bir meydan okuma çabasıydı.⁵⁰ Dış politikanın nasıl yapıldığını araştırırken, realizmin devletin bütüncül bir aktör olduğu, gücünü maksimize etmek veya ulusal çıkarını savunmak için rasyonel hareket ettiği, dış politikaların ülkelerin iç karakterleri ve dinamiklerinin bir sonucu olmasından çok sisteme yönelmiş tepkiler olarak ortaya çıktığı gibi bazı merkezi varsayımlarını reddeder. Bunların yerine, dış politika analizi, dış politika yapımı sürecinin kompozisyonunu önce bürokratik ve bireysel parçalanmışlık ve devletin içindeki rekabet bazında, daha sonra da devlet içindeki kanun yapıcılar, basın, kamuoyu, ideoloji gibi daha geniş faktörlerin girdileri bazında inceler. Bunu yaparken de, devletlerin bu şekilde belirlenen dış politikalarının, aralarındaki nemli farklılıklara rağmen, "gözlemciye belli genellemeler yapma olanağı sağlayan yeterli düzeyde benzer ve dolayısıyla karşılaştırılabilir davranış kalıplarına sahip olduğu" varsayımından yola çıkar.⁵¹

O zamana kadar, realizm ülkelerin iç dinamiklerinin dış politikaların oluşturulmasındaki önemini yadsıyordu. Bu nedenle farklı ülkelerin değişik yasal, tarihsel ve sosyal kurumlarının dış politikanın yapılmasını ve uygulanmasını nasıl etkiledikleri araştırılmıyordu. Bu yeni yaklaşım sayesinde hem bu tür çalışmaların hem de buradan hareketle karşılaştırılmalı dış politika analizi çalışmalarının yolu açılmış oldu. Sonuçta, realist teorinin, "devletlerin ulusal çıkarlarını hesaplayarak her an güçlerini artırmaya çalışan rasyonel aktörler olarak ele alınabileceği" varsayımının, ülkelerin dış politika analizini yaparken yetersiz ve çoğunlukla da yanıltıcı olduğu ortaya çıktı.

Görüldüğü üzere, dış politika analizinin realizme en önemli meydan okuması, realizmin, devletlerin iç yapılarına ve oradaki değişikliklere auf yapmadan kendine özgü birimler olarak ele alınabilecekleri iddiasına yöneliktir. Kullanılan temel varsayım, dış politikanın özünde karar-vericiler olarak adlandırılacak bir grup insan tarafından alınan bir seri karar olduğudur. Bundan hareketle, dış politika davranışlarının dışsal bir uyarıcıya karşılık olarak kendiliklerinden ortaya çıkmadıkları, aksine devlet içinde tanımlanabilir ve tanınabilir bir mekanizma tarafından üretildiği sonucuna ulaşılabilir. Bu yaklaşımın benimsenmesi, dış politika analizini kaçınılmaz olarak kişilerin veya daha tipik olarak önceden belirlenmiş bir çerçevede hareket eden ve hangi davranışın seçileceğine karar veren bir grubun davranışlarını açıklama çabasına doğru yönlendirir. Böylece araştırmanın ana hedefi artık, normalde kuramsal bir varlık olan fakat geleneksel analizcilerce kendisine neredeyse insancıl meziyetler atfedilen devlet olmaktan çıkar ve devlet adına karar vererek tanımı gereği "devletin kendisi" haline gelen bireylerin davranışları olur. Sonuç olarak da,

⁵⁰F. Halliday, *Rethinking International Relations* (London: MacMillan, 1994), s. 13.

⁵¹B. White, "Analysing Foreign Policy: Problems and Approaches", M. Clarke ve B. White (der.), *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach* (Aldershot: Gower, 1989), s. 5

devletlerin dış politika davranışlarını uluslararası ortam açısından açıklamak yerine, Synder ve arkadaşlarının ileri sürdükleri gibi, bunları en iyi şekilde karar-vericilerin algılamalarıyla açıklamak düşüncesine varılır.⁵²

Dış politika analizinin göstermeye çalıştığı sadece iç faktörleri analizine içine almanın dış politika yapımının ve onun irrasyonelliklerinin daha inandırıcı bir yorumunu sağladığı değildi. Aynı zamanda, bir ülkenin iç çevresi ve sürecinin dış faktörlerden (devletin kendisi bunların aktif katılımcısı olsun veya olmasın) nasıl etkilendiğinin gösterilmesinin de gerekli olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Bu özellikle ekonomik süreçler için geçerliydi. Örneğin, dünya petrol fiyatlarının artması, devletler ne yapmayı seçerlerse seçsinler, bütün devletleri öyle ya da böyle etkilemişti. Toplumlar, devletler arası (inter-state) olmaktan çok transnasyonal şekilde etkileşim içinde idiler ve bu bağların dış politika üzerinde etkileri vardı. Bu tür dış etki ve meydan okumalarla karşılaşınca devletler, duruma bağlı olarak, bunları boşa çıkartmaya veya özümseyerek kendilerini bunlara uydurmaya çalışıyorlardı.

Doğal olarak dış politikanın iç kaynaklarının vurgulanması, daha önce ifade edildiği üzere, dış faktörlerin ulusal politikaya etkileri üzerinde yoğunlaşma eğiliminde olan geleneksel analizden önemli bir ayrılığı temsil etmekteydi. Ancak, gelenekçilerin çeşitli kuramsal kavramlarının davranışsalıca reddedilmesinden doğan dış politika analizi ne yazık ki devletin kendisini açıklayabilecek bir teoriye dönüşemedi. Onun da kendi limitleri vardı: kararlara yönelik dar ve fetişist bir ilgi ve iç çevreye yönelik sosyolojik açıdan saf bir yaklaşım. Bu nedenle, daha en başında "dış" ve "politika" gibi temel terimlerin tanımlanması sorunuyla başlayan bir dizi kavramsal ve ampirik problemi de beraberinde getiren dış politika analizi, devletin iç ve dış rolleriyle birlikte kapsamlı ve bütüncül bir analizine varma şansını değerlendiremedi. Fakat yine de, bu soruları gündeme getirmesi ve iç-dış ilişkisini yeni bir ışık altında incelemeyi mümkün kılmış olması dış politika analizinin başarıları olarak kabul edilebilir.

Dış politika analizinin açtığı yoldan benzer çerçevelerden faydalanan ve toplumlarla devletlerin nasıl giderek artan oranda bağlantılı olduklarının açıklanmasında karşılıklı bağımlılık kavramını kullanan yeni bir yaklaşım da bu sıralarda ortaya çıkmaya başladı.

--. Karşılıklı Bağımlılık ve Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası

1970'lerden beri karşılıklı bağımlılık alanında yazılanlar iç ve dış bağlantuların farkına varmanın fırsatlarını ve tuzaklarını gayet iyi gösterir: bir taraftan aralarındaki bağlantıyı araştırmayı sağlayacak bir çerçeve sağlarken, öte yandan sıklıkla bu ilişkinin fazlasıyla basitleştirilmesine ve artık herşeyin karşılıklı-bağımlı olduğu iddiası gibi bir kolaycılığa yol açar.

Karşılıklı bağımlılık, ilk defa ekonomi disiplinine bağlı olarak ortaya atılmıştı. Buna göre, iki devletin güçleri aşağı yukarı eşitse ve karşılıklı etkileşimleri herbirini diğerinin hareketlerine karşı önemli oranda hassas yapacak düzeyde ise, o iki devletin ekonomileri karşılıklı-bağımlı demektir. Yani karşılıklı bağlantı hassasiyet üretiyordu ve

⁵²R. Synder, v.d., *Foreign Policy Decision-Making* (New York: Free Press, 1962).

dolayısıyla her bir tarafın neler yapabileceği üzerinde sınırlamalar oluşturuyordu. Köken itibarıyla bu, pratikte devletler arasında artan ticaretin barışı da güçlendireceği fikrinin ifadesi idi ve I. Dünya Savaşı'ndan önce işitilmeye başlanmıştı. 1970'lerde güçlü bir teori olarak tekrar ortaya çıkması ise dünyadaki bazı ekonomik gelişmelere (dolardaki düşüş, petrol fiyatlarındaki ani artış) ve Vietnam savaşının Amerikan kamuoyundaki politik yankılarına bir karşılık idi. Dünyanın devlet-merkezli, strateji-eğilimli realist görünümü geçmiş zamanlar için geçerli olmuş olsa bile, eski bariyerlerin yıkıldığı ve ekonomik ve politik güçlerin devlete giderek daha az nem verdikleri bu modern çağda, artık geçerli olamazdı.

Özellikle **Robert Keohane** ve **Joseph Nye**'in çalışmalarında ortaya atılan bu yeni şekliyle karşılıklı-bağımlılık üç önemli varsayıma dayanmaktaydı: 1) Devlet uluslararası ilişkilerdeki baskın konumunu çokuluslu şirketler gibi "devlet-dışı" aktörlere ve güçlere kaybediyor; 2) Artık, uluslararası düzeyde askerî ve stratejik meselelerin tepede "high politics"i, diğer ekonomik ve refah meselelerininse daha aşağıda "low politics"i oluşturduğu hiyerarşik bir düzen geçerli değil; 3) Askerî güç uluslararası ilişkilerdeki görece önemini kaybediyor.⁵³

Ancak, o günden beri karşılıklı bağımlılık teorisi pek çok açıdan eleştirildi. **Waltz** bu teorisin tarihsel perspektiften yoksun olduğunu ve karşılıklı-bağımlılığın, pek çok açıdan, daha önceki yıllarda daha nemli oranda yaşandığını ileri sürdü ve "giderek artan karşılıklı-bağımlılık" fikrini çatışmanın kışkırtıcısı olarak gördü.⁵⁴ Benzer şekilde, **Northedge** ve **Bull** devletlerin nüfusları üzerindeki kontrollerini kaybetmelerinin veya uluslararası ilişkileri yönlendirme sorumluluğundan vazgeçmelerinin doğru veya arzu edilebilir olduğu görüşüne karşı çıktılar. Bütün bu "global meseleler" ve "evrensel müşterekler"e rağmen, barış, açlık, ekolojik denge gibi meseleleri çözmeye sorumluluğu alan, iyi veya kötü, hâlâ devletler idi. Bireyler hâlâ kendilerini devletleriyle tanımlıyorlar ve güvenlik, temsil ve refah fonksiyonlarını yerine getirmesini hâlâ devletten bekliyorlardı. Öte yandan, **Marksist** eğilimli akademisyenler de karşılıklı-bağımlılığın, en iyi ihtimalle, sadece küçük bir grup gelişmiş Batı ülkeleri için geçerli olduğuna ve bunun Kuzey-Güney ilişkilerine uygulanmasının emperyalist sistemin biraraya getirdiği güç ve refahın yansımalarını içinde sakladığına işaret ettiler.

Karşılıklı bağımlılık fikri aynı zamanda 1970'lerin ikinci yarısında ve 1980'lerin başında uluslararası ilişkilerdeki güç politikalarına dönüşten de etkilendi. Hem Doğu-Batı, hem de Üçüncü Dünya çerçevesinde askerî gücün önemini kaybettiği gözlemi artık daha az belirgindi. Uluslararası ilişkiler tekrar ve oldukça geleneksel olarak yeniden genelde devletler ve özellikle de büyük güçler etrafında yoğunlaşmış gibiydi. Ayrıca devletin gücünü ve merkeziliğini kaybetmesinin de iç savaş durumlarında (Lübnan, Sri Lanka) olsun, arzu edilmeyen transnasyonal süreçlerin (terörizm, çevre kirliliği gibi) büyümesinde olsun, pek çok durumda karşılıklı-bağımlılık teorisini savunanların ima ettiği gibi olumlu değil, olumsuz bir yapıda ortaya çıktığı da görüldü. Devlet-dışı aktörler de, çeşitli transnasyonal toplumsal hareketler gibi, o kadar da halim selim oluşumlar değildiler; nasıl ki ilk grup **Oxfam**, **Bandaïd** ve **Amnesty**

⁵³Keohane/Nye, op. cit.

⁵⁴K. Waltz, "The Myth of National Interdependence", C. Kindelberger (der.), *The International Cooperation* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1970).

International'a ek olarak fanatik dinsel mezhepleri ve ırkçı gençlik hareketlerini içeriyorsa, ikinci grup da Mafya'yı da içine alıyordu.

Ancak, burada vurgulanması gereken, ekonomi ile politikanın uluslararası ilişkiler kavramının ayrılmaz ve vazgeçilmez ikiz parçaları olarak görülmeye başlanmış olması ve uluslararası ekonomi-politikanın ayrı bir alt disiplin olarak belirmesidir. Bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan bir diğer yenilik de, dünya politikasındaki bütün karşılıklı etkileşim içindeki parçaların meydana getirdiği bir uluslararası sistem kavramının ortaya çıkmasıyla, **genel sistemler teorisi'nin** uluslararası ilişkiler alanına uygulanmasıydı. Bu tür çalışmalar, uluslararası politik sistemin bir bütün olarak karakterinin, refah ve kaynakların uluslararası sistemdeki genel dağılımının, sistemin başlıca aktörlerinin bloklar halinde gruplaşma eğilimlerinin ve belli bir zaman dilimindeki global çatışma risklerinin incelenmesi gibi alanların kapsamını açtı.

--. Neo-Realizm ve Diğerleri

Her ne kadar 1970'ler uluslararası ilişkiler alanında çok çeşitli açıklama ve teorileşme çabalarına tanık olduysa da bunlar arasında bir anlayış birliğine ulaşmak mümkün olmadı. Özellikle uluslararası sistemin doğası hakkında yaygın bir anlaşmazlık vardı. Uluslararası sistem neleri içerir ve nasıl çalışır? Bu sorulara cevap bulmaya çalışan davranışsalci atak sonrası çağdaş yaklaşımlara bakacak olursak; çoğunlukla uluslararası ilişkilere konservatif bakış açısını tekrar vurgulayan **neo-realizm**, yelpazenin öteki ucundaki **marksist-tabanlı** dünya sistemi analizleri ve bu ikisinin arasında bir yerlerde bulunabilecek olan **liberal kurumsallaşma** yaklaşımlarının ne çıktıklarını görürüz. Bunların aralarındaki temel farklılık ise esas olarak uluslararası sistemin nimetlerinin dağıtımında ekonomik ve politik faktörlerin görece önemi konusunda farklılaşan görüşlerden kaynaklanmaktadır.

Realizme yönelik eleştirilerden hareket eden **neo-realistler**,⁵⁵ bir taraftan uluslararası ekonomi-politiğin endişeleriyle ilgilenirken, bir yandan da, genel analizde, devlet ve askerî-politik meselelerin önceliğini tekrar kurmaya çalıştılar. Örneğin, **Staphen Krasner**, Üçüncü Dünya ülkelerinin "yeni uluslararası ekonomik düzeni"nin genel kabul görmemiş olmasının altında bu devletlerin ekonomik zayıflıklarının değil, fakat devlet olarak zayıflıklarının ve uluslararası sistemdeki hakim güçlerin çıkarlarıyla çelişen prensipleri savunmalarının yattığını ne sürdü.⁵⁶ Ayrıca Üçüncü Dünya ülkelerinin dünya ekonomisinin bazı kurumlarını ve uygulamalarını değiştirme çabalarında zaten fakirlikten değil, fakat uluslararası karar-vermede daha çok güç ve etki sahibi olma endişesinden kaynaklandığını vurguladı. Benzer şekilde, **Robert Tucker**, uluslararası sistemin devamının sağlanmasında büyük güçlerin ve askerî kuvvetin devam eden önemini vurguladı ve Üçüncü Dünya devletlerinin geri kalmışlığını kendi içlerinden kaynaklanan politik ve ekonomik faktörlere bağladı.⁵⁷

⁵⁵Neo-realizmin genel bir incelemesi ve eleştirisi için bkz. R. O. Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics* (New York: Columbia University Press, 1986).

⁵⁶S. Krasner, *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism* (Berkeley, CA: University of California Press, 1985).

⁵⁷R. Tucker, *The Inequality of Nations* (London:Martin Robertson, 1977).

Bu arada, neo-realizmin merkezî kavramları en açık şekilde 1970'lerin sonuna doğru basılan iki çalışmada ortaya kondu: **Hedley Bull, The Anarchical Society** ve **Kenneth Waltz, Theory of International Politics**.⁵⁸ Her ikisi de bir taraftan önceki yirmi yılın eleştirilerinin haklılığını kabul ederken, diğer taraftan da bunları çürütmeye çalıştılar. Dolayısıyla, tekrar, uluslararası sistemde devletin merkeziliğini ve devlet-dışı aktörlerin gücünün ve rollerinin ikincilliğini vurguladılar. Aynı zamanda, diğer transnasyonal faaliyetler gibi, ekonomik sürecin de güvenlik ve devamlılığını sağlayacak düzenlemeler getirmek için devletlere ihtiyaç olduğunu öne sürdüler. Karşılıklı bağımlılığın arttığı iddialarına karşı oldukça şüpheci davrandılar ve iyi ya da kötü, uluslararası ilişkilerin yönetilmesinde büyük güçlerin devam eden önemini vurguladılar.

Öte yandan, yine **Kenneth Waltz** ile birlikte **Robert Gilpin**, gücün sistemdeki dağılımı üzerinde yoğunlaşarak ve sistemin bu güç dağılımı ile tanımlanan genel yapısının politik çıktıları nasıl etkilediğini araştırmak yoluyla klasik realizmin sınırlarını aşmaya çalıştılar.⁵⁹ Çalışmalarının ortaya koyduğu sonuç, gücün sistemde her zaman eşit olmayan bir şekilde dağılmış olduğu, kendi ulusal çıkarlarını en üste çıkarmak isteyen güçlü devletlerin karşılıklı etkileşimlerinin uluslararası ilişkilerin herhangi belirli bir zamandaki karakterini ve yapısını belirlediği idi. Buna göre, güç dağılımı değiştiğinde, sistem de değişirdi. Bu yaklaşıma göre, uluslararası ilişkilerdeki en önemli tarihsel güç, en güçlü devletin bütün sistem üzerinde kendi politik hakimiyetini kurması, sürdürmesi ve koruması yolundaki arzudur - ki bu durumun adı hegemonya (**hegemony**) idi.

Görüldüğü üzere, neo-realistler, ekonomik sorunların ve artan karşılıklı bağımlılığın dünya politikasındaki önemini kabul ederler, ancak aynı zamanda her bir devletin çeşitli politikalarının, göreceli gücünü maksimuma ulaştırma arzusu tarafından belirlendiğini de ne sürerler. Neo-realizm, bu şekilde realizmin eleştirilerine geleneksel öğretilerini tekrar vurgulayarak karşılık verirken, diğer teorisyenler uluslararası ilişkiler analizini kurulu ortodoksiden daha da uzaklara götürdüler.

Örneğin, **Dünya Sistemi teorisi** neo-realistler tarafından ortaya atılan politika ve ekonomi arasındaki nedensel bağlantıyı tersine çevirerek sunar. Bu yaklaşım, Marksizmin ekonomik determinizm anlayışını kullanarak, devleti uluslararası politik sistemin değil, fakat dinamikleri dünya politikasındaki değişimlere neden olan dünya kapitalist ekonomisinin bir aktörü olarak tanımlar. Bu çerçevede, bir devletin en önemli amacı sermayenin kendi ulusal ekonomisinde toplanmasını özendirme ve gücün çeşitli yönleri de bu amaca ulaşmak için kullanılacak araçlardır.

Aralarındaki kavramsal farklılıklara rağmen neo-realizm ile dünya sistemi teorisi arasında pek çok paralellik var. Dünya sistemi teorisyenleri de hegemonya fikrini vurguluyorlar, fakat bunların hegemonyası öncelikle tarım, endüstri ve ticarete ekonomik hakimiyet kuruyor. Ayrıca her iki yaklaşım da hegemonyanın tarihsel olarak çok kısa sürdüğünü ve çatlama ile düzensizliğin anarşik uluslararası sistemin kalıtsal parçaları olduğu konusunda anlaşılır. Zaten, 1980'lerin ikinci yarısında, bu ikisi arasında bir yerlere koyulabilecek, en önemli temsilcileri ABD'de **Robert Keohane** ve **Staphen Krasner** ile İngiltere'de **Susan Strange** olan, neo-realizmin oldukça

⁵⁸ Bull, *Anarchical Society*; Waltz, *Theory of International Politics*.

⁵⁹ R. Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).

kapsamlı ve uluslararası ekonomi-politik analizle bağ kuran yanını vurgulayan bir diğer yaklaşım da belirdi.⁶⁰

Kurumsallaşma akımını savunanlar ise devletlerin, eğer giderek daha çok karşılıklı bağımlı hale gelen uluslararası sistem içinde kendi ulusal çıkarlarını gerçekten en üst düzeye çıkartmak istiyorlarsa, buna yönelik politikalarını diğer devletlerle koordine etmeleri gereği üzerinde duruyorlar. Her ne kadar ilk kurumsallaşmacılar resmî uluslararası örgütleri politika koordinasyonu için en uygun yaklaşım olarak desteklemişlerse de, daha yeni çalışmalar global gündemdeki meselelerin oldukça farklı ilgi alanları olduğunu, herbirinin değişik aktörler içerdiğini ve konularına özgü farklı çözüm yolları gerektirdiğini ortaya koydular. Bütün sorunların ortak tek bir politik forumda çözümlenmesi yerine, şimdilerde, çeşitli **uluslararası rejimlerin** olduğunu/olması gerektiğini vurguluyorlar. Bu rejimler prensipler, normlar, kurallar ve okyanuslar veya para meseleleri gibi belirli alanlarla ilgili olarak yapılacak ortak hareketler ve alınacak ortak tedbirler için karar-verme prosedürlerini de içeren işbirliği düzenlemeleridir. Bunların bir kısmı tamamen kurumsallaşmış olabilirken (Örn: GATT), diğer bir kısmı da devletler arasındaki centilmenlik anlaşmalarından öteye geçmemiş olabilir.

Neo-realist ve dünya sistemi teorisyenlerinden farklı olarak kurumsallaşmacılar karşılıklı bağımlılığın devletleri, ulusal çıkarlarını daha etkili ve etkin bir şekilde geliştirmek için, birlikte çalışmaya zorladığını ve nerede bir konuda artan karşılıklı bağımlılık varsa, orada devletler arasında daha gelişmiş kolektif karar-verme prosedürlerinin ortaya çıkacağını ileri sürüyorlar. Neo-realistler buna etkili uluslararası rejim ağlarının sadece uluslararası sistemdeki etkin bir eğemenin gayretleri vasıtasıyla kurulabileceğini, dolayısıyla rejim sistemlerinin eğemenin çıkarlarını yansıtacağını ve sistemdeki nder gücün etkisi azaldığında rejimin etkisinin de azalacağını ileri sürerek karşılık veriyorlar.

Uluslararası ilişkilerin nasıl algılanması gerektiği konusundaki geleneksel paradigmaya temelden meydan okuyan ve karşılıklı-bağımlılık ve uluslararası sistem yaklaşımlarıyla aynı zamanda ortaya çıkıp gelişen bir diğer yaklaşım da **Dünya Düzeni Çalışmaları** başlığı altında toplanabilir. Çağımızda politik olsun, sosyal, ekonomik veya çevresel olsun sürüp giden krizlere bir çözüm bulmak amacıyla bir kısım araştırmacı 1970'lerin ortalarından itibaren uluslararası politik sistemin bizim bildiğimiz şekli ile insanlığın şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılama yetisi olup olmadığını sorgulamaya başladılar. Bu "dünya düzeni" teorisyenleri - **Richard Falk, John Burton, Robert Johansen, Samuel Kim, Saul Mendlovitz** - analizlerine bireysel refahın geliştirilmesi için şiddetin azaltılması, ekolojiye uygun gelişme, karar-vermeye katılma, en geniş anlamında kendini geliştirme gibi minimum vazgeçilmezler olarak kabul ettikleri bir takım değerlerle başladılar. Varolan dünya düzeninin bu değerlerin gerçekleştirilmesi yolundaki engellemelerini veya desteklerini değerlendirdiler ve bu değerlerin uygulanmasının en üst düzeye çıkartılabilmesi için varolan sistemin ne şekillerde değiştirilmesi gerektiğini araştırdılar.

⁶⁰S. Strange, *States and Markets: An Introduction to International Political Economy* (London: Pinter, 1989); Keohane, *op. cit.* ve *Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Princeton: Princeton University Press, 1987); Krasner, *op. cit.*

Örneğin, John Burton, Dünya Toplumu (World Society) ve diğer çalışmalarıyla bireysel ihtiyaçlar ve bu tür ihtiyaçlarca oluşturulan konu-spesifik bağlantı sistemlerine dayanan bir uluslararası ilişkiler teorisi geliştirdi.⁶¹ Burton öncelikle akademisyenlerin çizdiği dünya tablosunun gerçekten içinde yaşadığımız dünyanın karmaşıklığını yansıtmadığını sorgulamaya başladı. Burton'a göre uluslararası ilişkiler, esas olarak devletler arasındaki ilişkilerle ilgilenen dominant devlet-merkezli "bilardo topu" modelinin aksine, devletlerin kendi parçalarını kontrol ettiğini veya uluslararası arenadaki en önemli etkileşimlerin merkezi olduklarını varsaymayan bir "dünya toplumu ağı" modeliyle anlaşılabilir. Buna göre uluslararası sistem konu-spesifik etkileşimlerin bir ağı idi ve bunun içinde devlet gücü ve askeri kuvvetin spesifik yapıları ayrı ve önemli, fakat tek ya da hakim olmayan bir rol oynuyordu. Bilardo topu modeli devletlerin ihtiyaç ve çıkarlarına bakarken, Burton bireylerin ihtiyaçlarına ve bu ihtiyaçların karşılanmamasının nasıl suç, terör ve savaşa yol açabileceğini inceledi. Egemen görüş, gücü dünyanın merkezine oturtuyor ve baskı ve zorlamayı nihai araçlar olarak görüyordu. Burton ise gücü sadece varolabilecek değişik ilişkilerden biri olarak gördü ve bireyler arası çatışmaların çözümü tekniklerinin toplumun önemli sorunlarına çözümler üretmek için kullanılabileceğini ileri sürdü. Sonuçta, ürettiği politikaların pek de iyi çalışmıyor olmasından da hareketle, dominant görüşün dünyanın doğru modelini sunmadığı görüşüne vardı. Burton geleneksel uluslararası ilişkiler teorisinin temel aldığı bilim öncesi insan doğası görüşüne meydan okumada davranışsal sosyal bilimi kullanarak dünya politikasının yeni bir anlayışına ulaştı. Böylece küçük gruplar ve bireysel aracılık yoluyla çatışmaların çözümü konusundaki özel vurgusuyla Burton'un çalışması devlet-merkezli uluslararası ilişkiler görüşünü, sadece bir alternatif analiz değil, fakat politikaya alternatif bir yaklaşım üretmek de kırmış oluyordu.

Paralel bir çalışmada ise Richard Falk, Dünya Düzeni Modelleri Projesi (The World Order Models Project) ile uluslararası düzeyde devlet gücüne karşı çıkan ve yine insan ihtiyaçları ve transnasyonal, devlet-dışı, etkileşimlere dayanan bir alternatifler teorisi geliştirmiş bulunuyor. Her ne kadar dünya düzeni teorisyenleri ilk başlarda uluslararası ilişkiler disiplininin ortodoks teorisyenlerince pek ciddiye alınmamışlarsa da, Soğuk Savaşın sona ermesi ve diğer güncel gelişmeler insanların ilgisini dünya düzeninin niteliğine çekti. Yirmi yıl kadar önce dünya düzenicileri tarafından ortaya atılan değerlerin benzerleri bugünlerde giderek daha belirgin olarak global gündeme oturuyorlar. Örneğin, 1972'de Stockholm'de ve 1992'de Rio de Janeiro'da toplanan BM Çevre ve Gelişme konferansları, aynı şekilde 1976'da Vancouver'da toplanan ve Haziran 1996'da İstanbul'da yapılan İnsan Yerleşimleri (Habitat) toplantıları. Amaç aynı: insanların yaşam standartlarını yükseltmek.

Bu arada Marksizm ile uluslararası ilişkiler analizlerinin gelişen ilişkisi de 1970 ve 1980'lerde diğer bir ortodoks olmayan gelişmeye işaret ediyordu. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Marksizmin uluslararası ilişkilere girişi az gelişmişlik bağlamında idi ve genellikle de bu alanla sınırlı kalmıştı. Nihai zaferinin bilinen şekilleriyle ulusal ve uluslararası politikaları ortadan kaldıracağı evrensel proletarya sınıfının farazi birliğini temel alan klasik Marksist düşünce prensipte kozmopolitti. Bu nedenle, Marksizmin sadece gelişmeyle ilgili alternatif görüşleri az da olsa vurgulanırken, savaşın nedenleri,

⁶¹J. Burton, *World Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972). Burton'un eleştirisi için bkz. C. Hill, "Implications of the World Society Perspective for National Foreign Policies", M. Banks (ed.), *Conflict in World Society: A New Perspective on International Relations* (Brighton: Wheatsheaf, 1984).

sınıfların rolü, ideolojinin karakteri gibi uluslararası ilişkilerin merkezî meseleleriyle daha alâkalı olan kavramları uluslararası ilişkiler analizine hemen hiç uygulanmamıştı. Bir başka ifade ile, alternatif bir gündemin (Kuzey-Güney ilişkileri ve sömürünün uluslararası yapısı) önemini vurgularken Marksizm uluslararası ilişkilerin ana alanlarını görelî olarak dokunulmamış bırakmıştı. Tabii uluslararası ilişkilerin diğer sosyal bilimlere oranla Marksizmden daha çok yalıtılmış olmasında, kuşkusuz ki alanın entelektüel gelişiminin çoğunlukla Marksizmin büyük oranda uzak kaldığı Amerikan akademik çevrelerinde olmasının büyük etkisi olmuştur.

Ancak, 1980'lere gelindiğinde bu durum değişmeye başladı. Uluslararası ekonomi-politik yazını içinde giderek artan oranda, uluslararasılaşan pazarın ve yeni yapıların neden ve sonuçlarının analizinde Marksist kavramların uygulandığı görüldü. Bu çerçevede, dış politika analizi çalışmalarında hem bürokratik ve yasal faktörlerin politika çıktılarını nasıl etkiledikleri, hem de bunların bizzat kendilerinin nasıl ilgili ülkedeki daha geniş tarihsel, sosyal ve sınıfsal meseleler de dahil olmak üzere ekonomik faktörlerle şekillendirildiğinin analizini yapmak mümkün hale geldi.

Bu arada, kendisi de Marksizmle eleştirel olarak ilgilenen tarihsel sosyolojik araştırmaların uluslararası mücadele ve devlet formasyonu konuları çerçevesinde giderek gelişen literatürü de, özellikle dış neden-iç neden ilişkileri ve devletlerin dünya sistemiyle hangi şekillerde etkileşim içinde oldukları konularında önemli sonuçları olan çalışmalar üretmekte.⁶² Bu literatür, realizm ile Marksizm arasındaki tartışmanın büyük kısmının "devlet" konusu etrafında yoğunlaşmış olmasına rağmen bunun birbirinden oldukça farklı iki "devlet" kavramını içerdiğinin oldukça seyrek olarak anlaşıldığını vurgulayarak, realizmin, belki de en derinden benimsediği ve gözdârı edilmiş yanı olan, devletin uluslararası hukuk ve politika bilimlerinden ödünç alınan yasal-topraksal (**legal-territorial**) tanımını kullanmasını tartışmaya açtı. Sunulan alternatif devlet tanımı ise Marksizm ve Weberci sosyolojiden ödünç alınan, devletin idari-cebri (**administrative-coercive**) bir varlık olarak görüldüğü ve bir bütün olarak oldukça farklı soruların (ki bu ulusal ve uluslararası ortamın nasıl karşılıklı etkileşim içinde oldukları, devletlerin ve bireylerin değişen ilişkisinin ve devletin refahtaki rolü ile neyin meşru hükümeti oluşturup oluşturmadığına dair değişen uluslararası standartlar gibi tartışmalı meseleleri içeriyor) analiz edilmesine olanak sağlayan alternatif bir kavramdır.

5. Pozitivizm-Sonrası Çağdaş Uluslararası İlişkiler: Eleştirel Teori ve Postmodern Uluslararası İlişkiler⁶³

20. Yüzyılın son çeyreğine girilirken, uluslararası düşüncede normatif etiğe tekrar bir dönüş yaşanmakta olduğu göze çarpmaktaydı. Bu, aslında, 1950'lerin pozitivist-ampirik sosyal bilimlerinin günün problem ve meselelerini anlama ve çözümlemede

⁶²Tarihsel sosyoloji ile uluslararası ilişkiler arasındaki bu etkileşimin örnekleri için bkz. J. Hall, *Powers and Liberties* (London: Pelican, 1986); M. Mann, *The Sources of Social Power*, Cilt I (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); ve M. Mann (der.), *The Rise and Decline of the Nation State* (Oxford: Basil Blackwell, 1990).

⁶³Bu makalede, eleştirel teori ve postmodern yaklaşımlarla ilgili çeşitli kavramlardan bahsedilirken, bunların Türkçe karşılıkları üzerinde henüz bir anlayış birlikteliği oluşmadığından, kavram kargaşasından kaçınmak amacıyla zaman zaman sadece İngilizceleri kullanılmıştır.

yetersiz kaldığı, hatta yanlış formülasyonlar ortaya attığı fikrine bir karşılıktı.⁶⁴ Pozitivist-ampirik sosyal bilimlere yönelik süphenin en son vardığı noktada ise eleştirel teori ile postmodernizm vardı. Bu arada, komünist Sovyet sisteminin yıkılmasından sonra, üzerinde yapılan ideolojik güç mücadelesinin yükünden kurtulan Marksizm'in, bir anlamda, sosyal bilimlerce yeniden keşfi ve uluslararası ilişkiler teorisyenlerince belki de ilk defa bu kadar ciddi olarak ele alınmasının da uluslararası ilişkilerde eleştirel teori ve daha sonra da postmodern okumaların yolunu açtığı söylenebilir.

"Eleştirel Teori" ve "post-modernizm" in oldukça muğlak ifadeler kullanan ve birbiriyle neredeyse zıt şeyler söyleyen çok çeşitli türleri olduğu için, bunları belli gruplara ayırmak ve tanımlayarak anlatmak oldukça zor.⁶⁵ Zaten, özellikle postmodern yazarlar, bu tür bir tanımlanmaya ve kategorileştirilmeye direnerek buna engel olacak bir yazım stili kullanıyorlar.⁶⁶ Ayrıca, bu tür düşünceler, söylemin, normal olarak, dikkati çekmeyecek şekilde kalmasına izin verilen yönlerini gündeme getirmeye çalıştıklarından, düzlemsel anlatım yöntemi ile ortaya konulamazlar. Bu tür yazının tipik tekniği, örneğin, bilineni bilinmeyene döndürme veya bunun tersini gerçekleştirme olarak algılanabilecek olan *defamiliarisation*'ı içerir ve varolan teorilere yönelttikleri eleştiriler epey "derine" gittiğinden bunları anlamak, tanımlamak ve eleştirmek oldukça zordur.

Ancak yine de, eleştirel teorinin ve postmodernizmin bütün çeşitlerinin - *deconstruction*, *semiotics*, *genalogy*, *feminist psycho-analytic theory*, *intertextualism* ve bunların çeşitli varyasyonlarının - ortak bir yönü var: Uluslararası ilişkiler disipliniyi kendi farklı kavram ve retorikleriyle ayrı bir söylem olarak ele almayı reddetmeleri, uluslararası ilişkileri daha geniş bir çerçeveye oturtmaya duyulan ihtiyacı belirtmeleri ve Aydınlanma sonrası Batı düşününün kriz içinde olduğunu düşünmeleri.

Önyargı, gelenek ve mutlak otoritenin Aydınlanmayla birlikte yerini özgürlük, rasyonel otonomi, mantığın gücü, bilimsel bilginin kullanılması ve insanın kendisi için

⁶⁴C. Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches* (New York, London: Harvester, 1992), s. 195.

⁶⁵Örneğin, Cox eleştirel teoriyi varolan düzenden ayrı duran ve onu eleştiren teori olarak tanımlıyor. Hoffman ise Cox'u onaylamakla birlikte eleştirel teoriyi daha çok Jürgen Habermas'ın Frankfurt Okulu'yla alakalandırıyor. Benzer şekilde Coker postmodern'i geniş olarak periyodik anlamında kullanırken Der Derian ve Shapiro postmodern yaklaşımı *literary theory* ve anti-analitik felsefe ile alakalandırıyor. Ashley postmodernizmi *poststructuralizm*le aynı anlamda kullanırken, Der Derian postmodern yerine geç-modern terimini kullanıyor. Bkz. R. K. Ashley, "Living on Borderlines: Man, Poststructuralism and War", J. Der Derian ve M. Shapiro (der.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (Massachusetts: Lexington Books, 1989); C. Coker, "Postmodernity and the End of the Cold War: Has War Been Disinvented?", *Review of International Studies*, C. 18 (3), 1992, ss. 189-198; Cox, *op. cit.*; R. Cox, *Production Power and World Order: Social Forces in the Making of History* (New York: Columbia University Press, 1987); J. Der Derian, *Antidiplomacy: Spies, Terror, Speed and War* (Oxford: Blackwell, 1992); M. Hoffman, "Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate", *Millennium*, C. 16 (2), 1987, ss. 231-249.

⁶⁶A. Groom ve M. Light (der.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (London, New York: Pinter-Pub., 1994), s. 56.

düşünme arzusuna bıraktığı görüşü iki yüzyıl boyunca radikal ve ilerici düşüncenin (bu ister liberalizm, isterse Marksizm veya sosyal demokrasi olsun) kaynağı olmuş ve onu geliştirmişti. Ayrıca, bu kuramsal tavır, zamanla "modernity" dediğimiz kavramı oluşturan değişikliklerin de vazgeçilmez parçası haline gelmişti. Fakat, bu "rasyonel değişim projesinin" kendisi rasyonel olarak açıklanabilir miydi? Bu sorudan hareketle, örneğin, Marx ve Darwin, özgürleşme ve gelişmenin en önemli eserlerini vererek Aydınlanmayı yayarlarken, Nietzsche, aşağı yukarı aynı zamanda, Aydınlanmanın eleştirisini ortaya koyuyordu. Nietzsche ve onun izinden ilerleyen Heidegger 19. ve 20. Yüzyılda hakim olan düşünce sisteminin (pozitif ve ampirik analizle birlikte ortaya konan Aydınlanmanın rasyonel düşüncesi) insanlığı yıkıma götürdüğünü ve Aydınlanmanın özgürlüğü sağlamaktan çok dehumanization'a yol açtığını ne sürdürdüler.

Bu durum karşısında yakın zamanda iki tipik reaksiyon ortaya çıktı: 1) Aydınlanma'nın eski usullerle savunulamayacağını görseler de bundan vazgeçmek istemeyenler (eleştirel teori). Bunlar kendilerini Kant ve onun devamı olan düşünürlerle ilişkilendirerek "eleştiri" ve "teori" üretmeyi istiyorlar; 2) Aydınlanmayı, ürettiği söylemleri ve rasyonellikle bilim hakkında ortaya attığı monolog anlatımı terketmeyi ve bu temeller olmadan yaşayıp düşünmeyi isteyenler (post-modernizm). Bunlar "modern"i Aydınlanmanın "modernity"sinin kısa versiyonu olarak ele alıp, teori üretme arzusu eski düzenin bir parçası olduğundan, "teori" kelimesinden kaçınıyorlar.

--. Eleştirel Teori ve Uluslararası İlişkiler

Eleştirel teorinin amacı sosyal bilimlerdeki pozitivist yaklaşımlara meydan okuyup alternatifler sunarak sosyal ve politik teoriyi yeniden kurgulamaktır. En önemli eleştirel teorisyen, köken olarak Marksist eğilimli Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsüyle adı özdeşleşmiş olan Jürgen Habermas'tır.⁶⁷ Zaman içinde hem Marksizmin hem de "Frankfurt Okulu"nun tesine geçen Habermas'a göre bütün "bilgi" insan ihtiyaç/çıkart/ilgi'since oluşturulur/belirlenir ve toplumda üç bilgi-oluşturucu çıkar/ilgi (knowledge-constitutive interest) ile bunlara cevap veren üç çeşit bilim vardır:⁶⁸ 1) pozitif ampirik-analitik bilimlerin karşıladığı, toplum ile onun materyal çerçevesinin etkileşiminden kaynaklanan insanın içinde yaşadığı ortamı öngörme ve kontrol etme arzusu; 2) tarihsel-yorumsamacı (hermeneutic) bilimlerin karşıladığı insan doğasının düşünce ürünü yapısından kaynaklanan ve insan davranışlarının sadece niyetlerinin anlaşılması/yorumlanması ile anlaşılabilceği fikrinden hareketle anlamın anlaşılması için duyulan ilgi ve ihtiyaç; 3) eleştirel teorinin karşıladığı, Habermas'ın bir güç ve dominasyon mahalli olarak tanımladığı toplumun insan davranışlarını anlamaktan öte bunları değiştirme arzusundan hareketle dominasyondan kurtulma, özgürleşme ve rasyonel otonomiye ulaşma ile bağımsız olma konusundaki çıkar/ilgi.

Bu üçüncüsü hem statüko-merkezli pozitivist sosyal bilimden, hem de apolitik hermeneutic'ten bir kaçış yolu vaat eder gözüktüğü için oldukça etkili oldu ve pek çok yazar tarafından da uluslararası ilişkilere uyarlanmaya çalışıldı. Her ne kadar Habermas'ın

⁶⁷ Habermas hakkında bkz. Berstein, op. cit. ve R. Berstein (der.), Habermas and Modernity (Cambridge: Polity, 1985), T. MacCarthy, The Critical Theory of Jurgen Habermas (London: Hutchinson, 1978).

⁶⁸ J. Habermas, Knowledge and Human Interests, Çev. J. Shapiro (London, Boston: Beacon, 1972).

fikirlerinin uluslararası ilişkiler alanındaki en geniş kullanımını, bunları uluslararası ilişkilerdeki paradigmlar arası tartışmayla alakalandırarak eleştirel teorisinin uluslararası ilişkilerdeki yeni aşama (belkide dördüncü paradigma) olduğunu ileri süren Hoffman yaptı ise de,⁶⁹ Habermas'a sadece geçerken atıfta bulunan ve büyük ölçüde Gramsci'den etkilenen Robert Cox'un çalışmaları daha çok yankı uyandırmıştır.⁷⁰

Habermas'ın üçlü ayırımını ikiye indiren Cox, dünyayı olduğu gibi ele alan "problem-çözücü teori" ile kendi kendini geliştiren ve değişime adanmış "eleştirel teori" arasında ayırım yaparak, dünya politikasının alternatif bir grüşünü geliştirmeye çalıştı. Onun yaklaşımı, o sıralarda uluslararası ilişkilerin devlet-merkezli dominant modeline alternatif bir model geliştirmeye çalışan Burton'un yaklaşımından oldukça farklıydı ve Marx ve Gramsci'de temellerini bulan politik-ekonomi yaklaşımını kullanarak realizme bir alternatif sağlamasının yanısıra, hem gelenekçileri hem de davranışsalcıları etkilemiş olan bilim ve teorisinin pozitivist açıklamalarına da meydan okuyordu. Teorisinin objektif ve değerden arınmış olduğu görüşünü çok basitleştirilmiş bulan Cox'a göre teori her zaman bir amaca hizmet eder ve belirli bir grubun, ki bu genellikle elit gruplardır, problemlerinin çözümüne yöneliktir. Her ne kadar Cox iyi bir bilimsel teorisinin objektif olması gerektiğini ve akademisyenlerin delilleri yaratmaması veya tarihsel kayıtları sapturmamaları gerektiğini sorgulamıyorsa da, teorisinin statüko kültüründen doğması, onu şekillendirmesi ve koruması anlamında objektif olmadığını da gösterir. Problem-çözücü teorilerin aksine, Cox, dünya politikasının, varolan uygulamaları ve "gerçekliği" veri olarak almayan, fakat ne tür alternatif düzenler olasıdır ve değişim nasıl meydana getirebilir sorularını soran, bir eleştirel teorisini istiyor.

Eleştirel teori, yapıların nasıl ortaya çıktığını ve davranışları belirlediğini açıklamaya çalışır. Ancak bunu realizmin aksine, insanların değiştiremeyeceği kanunları ortaya çıkartmak için değil, fakat bu yapılar altında ezilenleri (kendilerini ilgilendirmeyen savaşlarda len askerler, ihtiyaçlarına nem vermeyen bürokratik kurumlara vergilerini akıtan vatandaşlar v.b.) serbest bırakmak ve özgürlüklerine kavuşturmak için yapıyor. Bu şekildeki bir yaklaşım açıkça etiği ve normatif analizi tekrar uluslararası ilişkiler teorisinin içine sokarak, devleti yönetenlerin "teorisinin hizmet ettiği varsayılan ulusal güvenlik ve milli çıkar gibi değerleri" tanımlamalarına izin vermektense, ezilen grup ve insanların sorunlarını ilgi merkezi yaparak bunlara kendisi alternatif bir anlayış getirmeye çalışıyor.

Ancak, program beyanlarının tesine geçip gerçek teorik çalışmaya gelindiğinde, eleştirel uluslararası ilişkiler teorilerinin genellikle daha geniş kapsamlı "ilerici" sosyal düşünce literatürü ile birleşen ve çoğunlukla neo-Marksist bağımlılık teorisine ile Lenin'in emperyalizm teorisinin hayal kırıklığı yaratacak kadar konvansiyonel bir karışımı

⁶⁹ Hoffman, *Critical Theory*. Eleştirel teoriyi uluslararası ilişkilerdeki dördüncü paradigma olarak gören bir diğer teorisyen de Andrew Linklater idi. Bkz. *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations* (Basingstoke, New York: MacMillan, 1990) ve "The Question of the Next Stage in International Relations Theory: A Critical-Theoretical Point of View", *Millennium*, C. 21 (1), Bahar 1992, ss. 77-98.

⁷⁰ R. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", *Millennium*, C. 12 (2), Yaz 1983, ss. 162-175; *Social Forces, States and World Order; Production, Power and World Order*; ve "Postscript 1985", Keohane, *Neorealism and Its Critics*.

oldukları görülür. Gerçekten de hem Cox hem de Linklater'ın çalışmaları, her ne kadar pozitivistimin bir ölçüde ötesinde iseler de, pek Marksizmin ötesine geçememişlerdir.⁷¹ Ayrıca Habermas'ın bir "doğruluk teorisi" geliştirmeye yönelik daha yeni çalışmaları da onu rasyonellik vurgulamasında iyice Kant ve Hegel'in izinden "modernity" kavramının alanına sokuyor. Sonuçta, Habermas giderek daha çok Aydınlanmanın politik ideallerinin ve değerlerinin yeniden vurgulanmasına yöneliyor. Bu durumda, Habermas'ın eleştirel teorisi hem Aydınlanmanın kozmopolit idealini savunmak, hem de modern dünyaya eleştirel bir gözle bakan daha karmaşık bir teori kavramıyla çalışmak isteyenlerin önemli kaynaklarından birisi haline geliyor. Ancak, eleştirel teori tartışmaları, ne kadar değerli olursa olsun, uluslararası ilişkiler teorisine yeni bir fikir katmıyor. Sadece eleştiri - alternatif yok. Alternatif uzun vadede postmodern reaksiyondan gelecek gibi.

--. Postmodernizm ve Uluslararası İlişkiler Teorisi

Postmodern düşünce bir örnek bütüncül bir teori fikrini reddettiği için, postmodern düşünürleri sınıflandırmak eleştirel teoriden de daha zordur ve Habermas'ın eleştirel teoride oynadığı rolü oynayacak bir düşünürü de yoktur.⁷² Amerika'da Richard Ashley ve William Connolly gibi figürler etrafında toplanmış, kendi aralarında iletişim kurup yazılar yazan bir grup "postmodernist akademisyen" varsa da, bunların entelektüel anlamda bir "okul" oluşturduklarını söylemek oldukça zor.⁷³ Ayrıca, postmodern yazarların Habermas gibi temelleri yeniden yaratmaya ya da keşfetmeye çalışmak yerine temeller olmadan düşünmeye ve yaşamaya çalışmaları onları Kant ve Hegel'in ortaya koyduğu teorik alanın dışına götürüyor. Bu nedenle, Anglo-Amerikan geleneğinden yetişenler için postmodernizmin insan süjesinin kayboluşu gibi kavramları ile yapı çözümleme (deconstruction), sili altında yazma (writing under erasure) ve tarihi soybilimle (genalogy) değiştirmek gibi yöntemlerini izlemek zor ve bu pozisyonlardan ortaya çıkan politikaları anlamaksa her zaman kolay değil. Fakat, bu alandan son zamanlarda oldukça önemli oranda uluslararası ilişkiler teorisi yazını geldiği için en azından bunları anlamaya çalışmak lazım.

Lapid'in "üçüncü tartışma" ile ilgili yazıları ve Der Derian ile Shapiro'nun *International/Intertextual*'da yazdıkları tanıtıcı makaleler postmodern çalışmanın

⁷¹Hoffman, *Critical Theory*.

⁷²Postmodern yaklaşımların metodolojik bir eleştirisi için bkz. J. A. Vasquez, "The Post-Positivist Debate: Reconstructing Scientific Inquiry and International Relations Theory After Enlightenment's Fall", K. Booth ve S. Smith (der.), *International Political Theory Today* (Cambridge: Polity, 1994). Bu okulun ortaya çıkışıyla ilgili bir çalışma için bkz. M. Hoffman, "Restructuring, Reconstruction, Reinscription and Rearticulation: Four Voices in Critical International Theory", *Millennium*, C. 16 (2), 1987.

⁷³R. K. Ashley, "Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics", *Alternatives*, C: 12, Ekim 1987, ss. 403-434; ile "Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique", *Millennium*, C: 17 (2), Yaz 1988, ss. 227-262; R. K. Ashley ve R. B. J. Walker (der.), "Speaking the Language of Exile: Dissident Thought in International Studies", *International Studies Quarterly*, special issue, C. 34 (3), Eylül 1990; W. E. Collony, *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox* (Ithaca: Cornell University Press, 1991); Der Derian/Shapiro, *op. cit.*

nasıl olması gerektiği veya nasıl olabileceği hakkında bir fikir verebilir.⁷⁴ Fakat postmodern yazını hakkında bugüne kadarki en açık iki program ifadesi Ashley ve Walker'ın birlikte bir sayısını edite ettikleri *International Studies Quarterly*'daki makaleleri olmuştur.⁷⁵ Program beyanlarının ötesine geçtiğimizde ise uluslararası ilişkilerdeki en önemli postmodern yazını üreten kişi, Foucault'dan etkilendiği çalışması *On Diplomacy* ile bu alandaki tamamiyle postmodern ilk ve hâlâ da en iyi çalışmayı yapan Der Derian'dır.⁷⁶ Daha yeni bir çalışmasında Baudrillard'ın simulasyon ve gerçek-ötesi (*hyperreal*) kavramı ile Virilio'nun hız ve politika fikirlerini Antidiplomacy'de bir araya getiren Der Derian'ın yanısıra Shapiro'nun benzer post-yapısalcı kaynaklardan hareketle temsil etme krizinin önemli bir analizini ürettiği ve edebiyat ile politik müdahale ilişkisi üzerinde yoğunlaşan çalışmaları bu alandaki satırbaşlarını oluşturur.⁷⁷

Ancak, bütün bunları okumak pozitivist eğitim geleneğinden gelenler için oldukça rahatsızlık verici bir tecrübe olabilir. Çünkü, bu çalışmalar yazarlarınca özellikle geleneksel akademisyenleri rahatsız edecek, onların oryantasyonlarını ve dengelerini bozacak ve geleneksel düşüncelere uyumlaştırma çabalarına direnecek şekilde tasarlanıyorlar. Yine de, çok genel bir anlama çabasına girişsek, basit bir ifade ile post-modernizm'in iki iddiası var: 1) Sosyal bilimlerin herhangi bir alanı veya tarih hakkında bir fikre sahip olmamıza yardım eden tek bir rasyonellik veya tarihsel anlam yoktur; 2) Sosyal bilimlerin görünüşte akılcı ve kurala uygun kategorileri ve diğer ifade formları, politik hayat konusunu rasyonel yaklaşımların ifade ettiğiinden daha karmaşık ve belirsiz yapan kimlikler ve anlamlar çeşitliliğini gizler.

Bu sonuçlara ulaşırken, postmodern yaklaşımlar "bilgi", "doğru", "gerçek" ve "anlamın" nasıl oluşturulduğunu sorguluyorlar ve Batının rasyonellik ve pozitivism hakkındaki varsayımlarını reddederek yukarıdaki kavramların doğada var olmadıklarını, fakat geleneksel ve kültürel olarak toplumda oluşturulduklarını ileri sürüyorlar. Postmodernizmin toplumun ve gücün oluşumunda "söylemin" rolünü en geniş anlamında (kelimeler, anlamlar, semboller, kimlikler, iletişim şekilleri) vurgulamasının uluslararası

⁷⁴Y. Lapid, *op. cit.* ve "Quo Vadis International Relations? Further Reflections on The 'Next Stage' of International Theory", *Millennium*, C. 18 (1), Bahar 1989, ss. 77-88.

⁷⁵Ashley/Walker, *op. cit.* Ashley'in ilk çalışmaları oldukça konvensiyonel çalışmaları ve daha çok neo-realizme yönelik sert ataklarıyla tanınmıştı. Bkz. "The Poverty of Neorealism", *International Organizations*, C. 38 (2), 1984, ss. 225-86. Tamamiyle postmodern ilk çalışması *Living on Borderlines*'dir. Walker'ın gelişimi de benzer olmuştur. Önceki çalışmaları Dünya Düzeni Modelleri Projesinden kaynaklanmıştı ve açıkça modernist ve postmodernlerden çok eleştirel idi. Fakat daha sonraki realizm ve egemenlik eleştirileri ile politik teori - uluslararası teori ilişkisini araştırdığı çalışmaları giderek daha postmodern oldu.

⁷⁶J. Der Derian, *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement* (Oxford: Blackwell, 1987); "Introducing Philosophical Traditions in International Relations", *Millennium*, C: 17 (2), Yaz 1988, ss. 89-193; ve "The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations", *Der Derian/Shapiro, op. cit.*, ss. 3-10.

⁷⁷Der Derian, *Antidiplomacy*; M. J. Shapiro, "Strategic Discourse/Discursive Strategy: The Representation of 'Security Policy' in the Video Age", *Ashley/Walker, op. cit.*, ss. 327-340.

ilişkiler için nemli yansımaları olabileceği açıktır.⁷⁸ Ancak, postmodernizmin uluslararası ilişkilere uygulanmasının disiplini geliştirmek bir yana kafaları karıştıracak pek çok tartışılır katkıyı da beraberinde getirdiği de bir gerçektir.

Öte yandan, eleştirel teorinin ve postmodernizmin şimdiye kadar fazla bir eleştirisinin yapılmamış ve daha çok birbirlerini eleştirmiş olmalarının nedeni belki de ne demeye çalıştıklarının kullandıkları "dil" nedeniyle çoğunlukla anlaşılammış olmasıdır.⁷⁹ Postmodernizme yöneltilebilecek ilk eleştiri, bu tür yaklaşımların uluslararası ilişkilere uyarlanması ve tartışılmasının, bu konuda sosyal bilimlerde devam eden daha geniş tartışmadan neredeyse tamamıyla ayrı yapılmış olması, yani postmodernizmi savunanların kendilerine yöneltilen eleştirilere genellikle cevap vermemeleri ya da bunları dikkate almamalarıdır. Yöneltilen diğer eleştirilere bakacak olursak, genel olarak, çoğunlukla uygulanabilir moral prensipleri reddetmesi nedeniyle postmodernizmin temelindeki amoralizmin; tarihsel olaylar veya dnemlere elle tutulur açıklamalar getirmekteki yetersizliğinin; toplumdaki ideolojik veya söylemsel (*discursive*) faktörlerin rolünü aşırı vurgulamasının; bütün bunların diğer daha maddi üretim süreci, sosyal ilişkiler ve günlük hayatta olan ilişkisini gözardı etmesinin; bütün yaklaşımın, bir anlamda dünyanın yeni bir tarihsel dnome girdiğine dair gerçekliği tartışılır bir iddiayı ima eden, "post-modernity" denen birşey üzerine oturuyor olmasının ve bunun daha çok bir fetiş gibi kullanılmasının; ve tarihin veya kavramların temel analizi başarısız gibi görüldükçe bu yazarların tekrar tekrar anlaşılmalarını zorlaştıracak ebedi-stilistik araçları kullanmalarının vurgulandığını görürüz.⁸⁰ Halliday'in ifadesi ile, bunlar büyük bir zevkle yeni epistemoloji şekilleri (*hermeneutics, dialectics, clousure* vb.) ortaya atıyorlar; fakat bunu yaparken ne genelde bilim felsefesinin problemlerini çözümlüyorlar ne de uluslararası ilişkilerin teorileşmesine katkıda bulunuyorlar.⁸¹ Bu bağlamda, postmodernizm genellikle muhafazakarlıkla suçlanıyor. Çünkü, çoğunlukla varolan teoriyi zayıflatmaktan öte bir hedefi reddederek aslında dünyayı olduğu gibi bırakıyorlar.⁸²

⁷⁸Postmodern bakış açısının günümüzün uluslararası olaylarına yapabileceği katkılara ışık tutabilecek çalışmalar için bkz. J. Der Derian, "S/N: International Theory, Balkanisation and the New World Order", *Millennium*, C. 20 (3), Kış 1991, ss. 485-506; C. Norris, *Postmodernism, Intellectuals and the Gulf War* (London: Lawrence and Wishart, 1992).

⁷⁹Bu alanda Spegele'nin Ashley'i eleştirisi öncü bir çalışma. Bkz. R. D. Speegele, "Richard Ashley's Discourse for International Relations", *Millennium*, C: 21 (2), 1992, ss. 147-182. N. J. Rengger ve M. Hoffman (der.), *Beyond the Inter-Paradigm Debate: Critical Theory and International Relations* (Hempstead: Harvester, 1995) ise eleştirel teori ve postmodern analizlerin savunucularına ve eleştirilerine birlikte yer veren ilk çalışma. Ayrıca postmodernizmin oldukça kapsamlı iki eleştirisi için bkz. P. Dews, *Logics of Disintegration* (London:Verso, 1986); E. Gellner, *Post-modernism, Reason and Religion* (London: Routledge, 1992).

⁸⁰Der Derian/Shapiro, *op. cit.*, ss. ix-x; ve Halliday, *op. cit.*, ss. 37-45.

⁸¹Örneğin Ashley uluslararası ilişkilerin *post-structural* ve *postmodern* bir teorisini üretmeyi reddediyor. Kendi ifadesi ile amacı "*modernity*" rejiminin içinde ya da dışında olmayan bir bakış açısından *post-structuralist* olmayan teorilerde bulunan aykırılıkları ve çelişkileri ortaya çıkartmaktır. Bkz. Ashley, *Living on Borderlines*.

⁸²Brown, *op. cit.*, s. 218. Örneğin Ashley'in Waltz'u *deconstruction*'ünün realist düşüncenin uluslararası ilişkilerin çağdaş teorik söylemindeki egemenliğine ne etkisi olacağı, olabileceği, hatta olması umulduğunu görmek oldukça zor. Alternatif teoriler

Ancak bütün bu eleştirilere rağmen, postmodern uluslararası ilişkiler çalışmalarının son zamanlarda uluslararası ilişkilere çeşitli alternatif bakış açıları üreten pekçok çalışmaya kaynaklık ederek disipline bir dinamizm kazandırdığını da ifade etmek zorundayız. Örneğin, güvenlik çalışmaları giderek postmodern uluslararası ilişkilerin önemli uygulama alanlarından birisi haline geliyor. Öncülüğünü Der Derian'ın *Antidiplomacy*'si ile Shapiro'nun *Strategic Discourse*'unun yaptığı bu alandaki en ilginç çalışma *Campell*'in Amerikan kimliğinin oluşturulmasında dış ve güvenlik politikalarının yapıcı rolünü incelediği *Writing Security* kitabıdır.⁸³ Politikanın oluşturulmasında genellikle "diğer" in rolüne odaklanan güvenlik çalışmalarında postmodern yaklaşımların kimlik ve farklılık konularındaki çalışmalarının ne kadar önemli sonuçlar doğurabileceği ortadadır.

Ayrıca Bakhtin'in "dialogism" (monolog anlatımın, hiçbirine ayrıcalıklı bir statünün verilmediği farklı bakış açılarının aynı anda var olması ile değiştirilmesi) kavramını kullanan Todorov'un uluslararası ilişkiler yazınında giderek önem kazanan bir konu olan kültürler çatışması alanında yaptığı çalışması da uluslararası ilişkilerde oldukça önemli yeni bir bakış açısına işaret ediyor.⁸⁴ Hatta şimdiden Batılı/Batılı olmayan ilişkileri konusunda yapılan en iyi çalışmaların büyük kısmı postmodern formülasyonlarla dolu.⁸⁵ Aydınlanmanın ulaştığı varsayılan en önemli doruk, düşüncesinin evrenselliği ile kendisini ve diğer düşünce alanlarını kendi ayrıcalıklı ifadeleriyle anlayabilme iddiası idi. Postmodernizmin bu iddiayı terketmesi ve "farklı fakat eşit" kategorisini kabul etmesiyle birlikte diğer kültürlerle gerçek bir diyaloga girmek artık daha mümkün gibi gözüküyor. Öte yandan, insan benliğinin postmodern sunumu bizi Batılı düşünce sisteminde yerleşmiş olan egemen ve rasyonel insan varsayımının dışındaki kendi doğamızı yeniden düşünmeye zorlayarak çağdaş teorinin Batılı ve cinsiyet-yüklü doğasının ötesine geçen bir politik düzene giden yolu açabilir gözüküyor. Örneğin, Purfit bir kişi ile diğeri arasındaki fark bugünkü "ben" ile on yıl önceki veya on yıl sonraki "ben" arasındaki farktan daha önemli değildir, diyor.⁸⁶ Bu görüşün genel kabul görmesi halinde çok çeşitli etnik ve kültürel meseleleri ele alış şeklimizde ne tür önemli değişiklikler olabileceği herhalde oldukça açıktır ve daha fazla yoruma ihtiyaç göstermez.

bağlamında düşünme konusundaki isteksizlik gerçekte durumu aynen Ashley'in yazdığı andaki gibi bırakıyor.

⁸³Der Derian, *Antidiplomacy*; Shapiro, *Strategic Discourse*; D. Campell, "Global Inscription: How Foreign Policy Constitutes the United States", *Alternatives*, C: 15 (3), Yaz 1990, ss. 263-286 ve *Writing Security: United States Foreign Policy and The Politics of Identity* (Manchester: Manchester University Press, 1992). Burada Campell bir devletin uluslararası ilişkiler'i iç yapısının bir fonksiyonudur şeklindeki geleneksel görüşü tersine çeviren postmodern egemenlik ve müdahale çalışmaları yapıyor.

⁸⁴T. Todorov, *The Conquest of America* (New York: Harper Collins, 1985).

⁸⁵Örneğin bkz. J. Piscatori, "The Rushdie Affair and the Politics of Ambiguity", *International Affairs*, C. 66 (4), Ekim 1990, ss. 767-789.

⁸⁶D. Purfit, *Reasons and Persons* (Oxford: O. Univ. Press, 1984).

--. Uluslararası İlişkilerde Feminist Yaklaşımlar

Özellikle 1980'lerde tekrar uluslararası ilişkiler disiplininde kendisine yer bulmaya başlayan yukarıda kısaca değindiğimiz dünya politikasının doğası hakkındaki tartışmanın bu alana belki de en önemli katkısı, uluslararası ilişkiler çalışmalarında farklı "seslerin" duyulmaya başlamış olmasıdır. Bunlar arasında daha yakın zamanlarda ortaya çıkan diğer bir önemli eleştirel akım, feminizmden etkilenen yaklaşımlardır. 1980'lerin ortalarına kadar, disiplinin, sosyal bilimlerin diğer bütün alanlarından daha fazla oranda cinsiyet konularına aldırılmaz olduğu görülüyordu. Bu durum konvansiyonel olarak "erkek" alanı olarak görülen "yüksek politikayı" oluşturan uluslararası güvenlik ve devlet yönetimi gibi alanlar ile aile hayatı, bireylerarası ilişkiler ve yerel meseleler gibi "kadın" alanı olan konular arasındaki ayırımın genel kabul görmesinden kaynaklanmaktaydı.

Ancak, bu karşılıklı aldırılmazlık/ilgisizlik aynı anda ortaya çıkan iki farklı sürecin önünde değişti. Birincisi politika alanından geliyor: Çeşitli uluslararası politika meselelerinde cinsiyet konuları son yıllarda ne çıkmaya başladı. Bunlar, gelişme sürecinde kadın, kadınla ilgili uluslararası hukuk meseleleri ve AB politikaları ile uluslararası sosyo-ekonomik gelişmenin kadın ve erkek üzerindeki değişen etkilerini (bunların arasında göç ve yapısal düzenleme politikaları da var) içermekte. İkinci olarak, gittikçe artan feminist yazını disiplinin ortodoks düşünürlerine uluslararası ilişkilerin konvansiyonel akademisyenliğinin ve pratiğinin, geleneksel olarak, erkek kavramlarını ve nceliklerini ne derece vurguladığını, kadınların temel endişelerini ne derece gözardı ettiğini ve onların süregiden ezilmişliklerine ne derecede katkıda bulunduğunu değerlendirmeleri gerektiğini vurgulayarak meydan okur hale geldi. Kadınların savaş ve nükleer silahlar karşıtı hareketlerdeki yaygın katılımı da bu konuyu cinsiyet-merkezli tartışmanın diğer bir noktası haline getirdi.

Feminist yazarlar ayrıca ulusal çıkar, güvenlik, güç, insan hakları gibi uluslararası ilişkilerin merkezî kavramlarını da incelemeye ve bu konuların cinsiyetten bağımsız (**gender-neutral**) oldukları görüşünün ne kadar doğru olduğunu araştırmaya başladılar. Bütün bu kavramlar ortodoks literatürde cinsiyetten bağımsız ya da tarafsız olarak sunuluyorlardı. Ancak feministlerin incelemeleri gösterdi ki bunlar hep zımnî olarak cinsî manalara sahiptirler. Özellikle 1980'lerin ikinci yarısında nem kazanmaya başlayan feminizm üzerine olan literatür üç önemli bakış açısı ortaya koyuyor: **liberalizm**, **radikal feminizm**, **sosyal yapılanma**.⁸⁷

Liberalizm bu perspektiflerin en eskisi. Temelleri 1792'de **Mary Wollstonecraft** tarafından yazılmış olan **A Vindication of the Rights of**

⁸⁷Bkz. C. Enloe, **Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics** (Berkeley: University of California Press, 1989); ve **The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War** (Berkeley: University of California Press, 1993); K. Grant ve R. Newland, **Gender and International Relations** (Bloomington: Indiana University Press, 1991); J. A. Tickner, **Gender in International Relations** (New York: Columbia University Press, 1992); S. V. Peterson. (der.), **Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory** (Boulder: Lynne, 1992).

Women kitabına kadar uzatılabilir. Bir liberal feministin temel endişesi erkek-baskın toplumda kadın için eşit haklar ve olanaklara ulaşmaktır.⁸⁸

Radikal feminizm ise Batı toplumlarında 1960'larda ne çıktı. Avrupa'da genç radikalizmi atmosferinin, ABD'nde ise kişisel haklar hareketlerinin bir parçası olarak gelişti. Radikal feminizm geleneksel olarak iki ana akıma bölünmüştür. Birincisi, **reform hareketi** olarak tanımlanmakta ve temel olarak eşit haklar alma ve kadına karşı yapılan ayrımcılığa son vermeyle ilgilenmekte. Diğeri ise içinde radikal ve devrimci akımları da barındıran **kadınlara özgürlük eğilimi** olarak tanımlanabilir ve daha radikal bir sosyal değişim programına ulaşmayı hedefler.

Diğer feminist perspektif, yani **sosyal yapılanma**, oldukça karmaşık bir etkileşim süreci içinde, postmodernizm ve post-structuralizm'in çeşitli fikirlerini benimsemiştir. Bu yaklaşım özellikle kimlik ve "farklılık" ile ilgilenir. Sadece kadın ve erkek arasındaki veya gruplar arasındaki çatışmayı değil, fakat belirli bir grubun kendi içindeki çatışmalarını da anlamaya çalışır. Bu yaklaşım özellikle Üçüncü Dünya'dan - ki sosyal yapılanmacılar bunu politik olarak doğru dillerinde "global güney" olarak adlandırıyorlar - gelen feministler ile Batı'daki beyaz-olmayan feministler arasında çok revaçta. Diğer bakış açılarının aksine, bu perspektif sadece cinsiyete değil fakat aynı zamanda ırk ve sınıfa dayalı baskının da kabul edilemezliğini ele alır.⁸⁹

Ancak, herşeyin ötesinde, bireysel ve sosyal hakları vurgulayan bütün diğer teorilerde olduğu gibi, feminizm de konvensiyonel uluslararası ilişkiler pratiğinin en merkezi kavramını, yani egemenliğin yüceliğini sorguluyor. Örneğin, pek çok ülkede bağımsız devletlerin kurulması bir taraftan kadınların erkekler karşısındaki konumlarının gerilemesine yol açarken, diğer taraftan egemenlik ve milliyetçi kimlik gibi kavramlar da bu konuların ortaya atılmasına ve meşruiyet tanınmasına engel olmak için kullanılmıştır. Bu da, milliyetçilik ve onun uzantısı olan egemen devletin varsayılan otoritesi ile feminizmin hem pratik hem de teoride çatışması için nemli oranda neden olduğunu gösteriyor.

--. Uluslararası Güvenlik ve Çatışmaların Barışçı Çözümü

Kavramsal ve metodolojik düzeydeki bütün bu gelişmelerin yanısıra, özellikle Soğuk Savaş sonrası dünya aynı zamanda barış ve çatışmaların çözümü (**Peace and Conflict Resolution = PCR**) çalışmalarındaki hızlı gelişmeye de tanık oldu ve olmaktadır. PCR çalışmaları ilk olarak II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra gündeme gelen kritik sosyal problemlere bir karşılık olarak ortaya çıktı ve Vietnam savaşı'ndan sonra global problemlere yeni yaklaşımlar sunma ihtiyacı hissedildiğinde hızla gelişti.⁹⁰ Bu

⁸⁸A. Jagger ve P. Rothenburg, **Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of Relations Between Women and Men** (New York: McGraw-Hill, 1984); Enloe, ibid.

⁸⁹B. Hooks, **Feminist Theory - From Margin to Center** (Boston, MA: South End Press, 1984).

⁹⁰R. Pacnuccho, "CAPS: Part of National Trend in Peace Studies", **Capital Area Association for Peace Studies Chronicle**, C. 1, Nisan 1990; C. Rank, "The Interdisciplinary Challenge of Peace Studies", D. C. Thomas ve M. T. Klare (der.), **Peace and World Order Studies: A Curriculum Guide** (Boulder: Westview Press, 1989).

bağlamda PCR çalışmaları uluslararası ilişkileri tamamlıyordu. Fakat PCR ile uluslararası ilişkilerin daha geleneksel güç ve ulusal güvenlik yaklaşımları arasında önemli farklılıklar var. PCR, geleneksel güç kavramı ve ulusal güvenlik çalışmalarından hareket etmekle birlikte, onların oldukça ötesine de geçer. Bir yandan askerî tehditlere karşı savunma ihtiyacının ulusal güvenlik endişeleri için meşru olduğunu kabul ederken, öte yandan açlık, fakirlik ve sömürünün şiddeti besleyen nedenler olduğunu ve dolayısıyla hem ulusal hem de global güvenlik için en önemli tehlikeyi oluşturduklarını ileri sürer. PCR genel olarak global sistemin tamamının güvenliği ile ilgilenir. Bugünkü karşılıklı-bağımlı dünyada bir devlet için arzulanan daha fazla güvenlik, aynı zamanda, bütün devletler için daha fazla güvenliği gerektirir. Dolayısıyla ortak çıkarların varlığını şart koşan ortak güvenlik kavramı güvenliğin bütün devletler için artmasına olanak sağlar. Bu nedenle sistemin bir bütün olarak korunması ulusal politika için bir öncelik haline gelir.

PCR çalışmaları barışçı faaliyetler/şiddet içeren faaliyetler ayrımının bireyden gruba, oradan da global düzeye tüm alanlarını kapsar ve esas vurgusu belirli devletler arasındaki ilişkilerden çok grupsal ve global düzeydedir. Her ne kadar PCR ve uluslararası ilişkiler ortak çalışma gerektiren disiplinler iseler de, PCR daha çok çeşitli potansiyel alternatif dünya düzeni sistemlerini inceler. Uluslararası ilişkiler politika ve kültürü ayrı ayrı ele alırken, PCR politikayı kültürel bir faaliyet ve dünya politikasını da karşılıklı kültürel iletişim olarak kabul eder. Çatışma ve değişimi alâkadar ettiği kadarı ile ekonomi, politika, ideoloji, kültür ve teknik ile yerel, ulusal ve global düzeylerdeki sosyal sistemlerin incelenmesini bünyesinde toplar. Dolayısıyla PCR'nin bakış açısı uluslararası ilişkilerden daha geniş bir sosyal bilim ile doğal ve fizik bilimleri yelpazesini birleştirir. Son ve biraz da tartışmalı olarak PCR değer yüküdür, yani barışı (şiddet içermeyen çatışma çözümü) şiddet ve savaşa tercih eder ve sosyo-ekonomik adalet ile ekolojik denge sorunlarını daha rahatlıkla amaç edinebilir.⁹¹ Bu açıdan PCR savaş, şiddet ve sistemli baskının nedenlerini analiz eden, çatışma ve değişimin adaleti geliştirecek ve şiddeti azaltacak şekilde kullanılması yollarını araştıran disiplinlerarası bir akademik alandır.

IV. Sonuç: Uluslararası İlişkiler Teorisi (mi?)

Uluslararası ilişkiler teorisi ve yaklaşımları buradaki genel özetten de gördüğümüz üzere, 1970'lerin ortalarından itibaren neredeyse sayılamayacak kadar çok farklı yaklaşımlar arasındaki çatışmalara tanık olmuştur. Biz bu makalede bütün bu yaklaşımları üç ana başlık (paradigma) altında topladık: Geleneksel-realist, plüralist-rasyonalist ve globalist-devrimci. Daha geniş bir araştırma bu sayıyı çok rahatlıkla ikiye hatta üçe katlayabilir.⁹² Ancak, özellikle postmodern yaklaşımların uluslararası ilişkilerde giderek önem kazanması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası ilişkiler teorisinin dünya politikasının karmaşası karşısında henüz tatmin edici bir açıklama getirememiş olması, disiplinin geleceğini giderek daha da belirsizleştiriyor. Bir taraftan "teorileşmeyi reddeden" ve varolan teorileri yerle bir etmeye çalışan postmodernizmin saldırıları, öte taraftan giderek artan disiplinlerarası çalışmalar ile "sınır

⁹¹C. M. Stephenson, "The Evolution of Peace Studies", Thomas/Klare, *Ibid.*, ss. 11-12.

⁹²Örn: Dougherty/Pfaltzgraff, *op. cit.*, bir düzineden fazla yaklaşımı belirliyor. Bir diğeri yirmidört'ten fazla yaklaşım sıralamış durumda. Bkz. V. Kubalkova ve A. A. Cruikshank, *Marxism-Leninism and Theory of International Relations* (London: Routledge and Kegan Paul, 1980)

problemi"nin yerini "sınırın korunması" problemine bırakması sonucu artık disiplinin teorileşmemesinden değil, fakat varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğinden endişe duymak gerekiyor. Zaten, uluslararası ilişkiler araştırmaları da 20. Yüzyılın sonuna yaklaşırken artık sadece dünya politikasının nasıl görülmesi veya ne şekilde çalışılması gerektiğini değil, fakat disiplinin esas amacını ve varolma nedenini de tartışıyorlar. Aynı zamanda, uluslararası ilişkiler akademisyenleri, "modernity"yi gerçeğin ortaya çıkarılmasının tek yolu olarak değil fakat pek çok olası ve keyfi yaşam şekillerinden birisi olan basit bir kültürel form olarak gren post-modernist yaklaşımlardan etkileniyorlar. Artık çeşitli yazarlarca bu dünyada nasıl yaşadığımızın ruhani, doğal ya da bilimsel olsun tek bir kanunla nceden belirlenmediği fakat tarihin, yani bugünün yapılarını ve kültürünü üreten çeşitli karar ve davranışların, bir sonucu olduğu ileri sürülüyor. Dünyayı ve "gerçekliği" nasıl gördüğümüz sorusuna verilecek cevabın geliştireceğimiz metod ve teoriler ile gerçeği araştırmamızda bakacağımız objektifler üzerinde köklü etkileri olduğu için bu çabuk sona erecek bir tartışma değil.

Bu çalışmanın da ortaya koyduğu gibi uluslararası ilişkiler teorisyenleri disiplinin kısa tarihi içinde uluslararası politika hakkında farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra, konuya "doğru" yaklaşımın nasıl olması gerektiği, bireysel ve örgütsel gruplaşmaların etkileşimleriyle ilgili temel kavramların varlığı veya yokluğu ve benzeri pek çok konuda da farklı inançlara sahip oldular ve olmaktadır. Buradan hareketle, bütün uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin, özellikle de poststructural ve postmodern yazarların yaptıkları tek önemli şeyin, disiplinin görünüşte sonsuz tarihsel yorumlarını ve yaklaşımlarını üretmek öğrenci için uluslararası ilişkilerin bir bütün olarak çalışılmasını derece derece zorlaştırmak olduğu söylenebilir.⁹³ Eğer uluslararası ilişkiler teori ve analizinin bu kısa araştırmasından uluslararası ilişkilerdeki teorileşme çalışmalarının ya sonu olmayan ya da en azından henüz tamamlanmamış bir çaba olduğu görüşü ortaya çıkıyor ise, o zaman okuyucu için alınacak tek "gerçek" ders daha fazla teorileşme için bir davet olmalıdır...

⁹³Şimdiden poststructuralizm ve postmodernizmin de "ötesinde" olduğunu iddia eden yazıların uluslararası literatürde belirlemeye başladığını söylemek herhalde ilginç olacaktır. Örneğin, Ole Waever İngiliz Uluslararası Çalışmalar Topluluğunun Aralık 1989'daki yıllık toplantısında "Tradition and Transgression in International Relations: A Post-Ashleyan Position" başlıklı bir sunum yaptı.